ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 25 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2025 • 329-351
e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1755984

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN *BEKTAŞÎLİK-ALEVÎLİK* ADLI ESERİNDE MEZHEBÎ UNSURLARA DAİR YAKLAŞIMLARININ ANALİZİ

Analysis of Abdülbaki Gölpınarlı's Approaches to Sectarian Elements in His Work Bektaşîlik-Alevîlik

Süleyman ÇAM

Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İtikadî İslâm Mezhepleri Ana Bilim Dalı, Osmaniye, Türkiye
Associate Professor, Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of Islamic Theology and Doctrinal Islamic Sects, Osmaniye, Türkiye
suleymancam@osmaniye.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-4588-8491

Makale Bilgisi/Article Information
Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/ Received: 01.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 21.11.2025
Yayın Tarihi/Published: 31.12.2025
İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Süleyman Çam)
Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN *BEKTAŞÎLİK-ALEVÎLİK* ADLI ESERİNDE MEZHEBÎ UNSURLARA DAİR YAKLAŞIMLARININ ANALİZİ

Analysis of Abdülbaki Gölpınarlı's Approaches to Sectarian Elements in His Work Bektaşîlik-Alevîlik

Öz

Abdülbaki Gölpınarlı, İslâm düşüncesi, tasavvuf, Türk edebiyatı ve mezhepler tarihi gibi birçok alanda derinlemesine çalışmalarıyla öne çıkan önemli bir ilim adamıdır. Özellikle tasavvuf, Şiîlik, Ca'ferîlik, Bektaşîlik ve Alevîlik gibi alanlara yönelik kapsamlı yaklaşımları, bu konulara dair derin vukufiyetini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Gölpınarlı'nın *Bektaşîlik-Alevîlik* adlı eserinde yer alan mezhebî unsurları inceleyerek, yazarın Şiî-Bâtınî geleneklere ve mezhepler arası ilişkilere yönelik tutumunu analiz etmektedir. Gölpınarlı, Sünnîlik ve Şiîliği İslâm kardeşliği bağlamında ele almakta; Alevîlik ve Bektaşîliği ise Ca'ferîlikten farklı, çok yönlü ve senkretik yapılar olarak değerlendirmektedir. Eserde, Bektaşî ritüellerinin Bâtınîlik etkisiyle şekillendiği; Alevîlik ve Bektaşîliğin çeşitli dinî ve kültürel unsurların birleşimiyle oluştuğu vurgulanmakta ve bu görüşler tarihsel ve sosyolojik verilerle temellendirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, Gölpınarlı'nın başta Hacı Bektâş-ı Velî olmak üzere Bektaşî halifelerinin Bâtınî eğilimler taşıdığını ve Bektaşî ritüel ile erkânlarının Bâtınîlik geleneği çerçevesinde şekillendiğini ileri sürdüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Bektaşîlik, Alevîlik, Gölpınarlı, Şiîlik.

Abstract

Abdülbaki Gölpınarlı is a distinguished scholar who has made significant contributions in various fields, including Islamic thought, Sufism, Turkish literature, and the history of Islamic sects. His comprehensive approaches to subjects like Sufism, Shi'ism, Ja'farism, Bektashism, and Alevism reflect his profound expertise and deep understanding of these areas. This study examines the sectarian elements in Gölpınarlı's work, Bektaşîlik-Alevîlik, analyzing the author's perspective on Shīʿī–Bāṭinī traditions and inter-sectarian relations. Gölpınarlı approaches Sunnism and Shi'ism within the framework of Islamic brotherhood, while characterizing Alevism and Bektashism as distinct from Ja'farism and as complex, syncretic belief systems. The work emphasizes that Bektashī rituals have been shaped under the influence of Bāṭinism, and that Alevism and Bektashism emerged through the amalgamation of various religious and cultural elements. These interpretations are supported by historical and sociological evidence. Additionally, it has been observed that Gölpınarlı argues figures such as Hacı Bektash Veli and other Bektashī khalīfas exhibited Bāṭinī inclinations, and that Bektashī rituals and practices were shaped within the framework of the Bāṭinī tradition.

Keywords: History of Sects, Bektashism, Alevism, Gölpınarlı, Shi'ism.

GİRİŞ

Bektaşîlik, 13. yüzyılda Kalenderiyye içinde şekillenmeye başlayıp 15. yüzyıl sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/1271) görüşleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan; İslâm kültüründe on iki temel tarikattan biri olarak kabul edilen, Hz. Muhammed'i mürşid, Hz. Ali'yi rehber ve Hacı Bektâş'ı pir olarak benimseyen bir tarikattır.[1] Diğer taraftan, Bektaşîlik, "Melâmîlikten doğmuş ve Şamanîlik, Hurûfîlik, Bâtınîlik ve Şiîlik etkilerini tasavvuf potası içinde eritip yepyeni bir hüviyetle ortaya koymuş bir tarikattır" şeklinde de tanımlanabilir.[2] Ayrıca Bektaşîliğin bu inanç sistemlerinden başka başta İslâm dini olmak üzere, Yahudilik, Hristiyanlık, Asya'nın farklı dinleri ve felsefeleriyle, Brahmanizm, Budizm, Zerdüştlük, tenâsüh inancı, Ca'ferîlik, İmâmîlik, Ahîlik, Kızılbaşlık, Kalenderîlik, Haydarîlik gibi pek çok dini, kültürel ve felsefi ekolü bünyesinde barındıran bir inanç sistemi olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Dolayısıyla Bektaşîlik, başta tasavvuf olmak üzere birçok tarikat ve mezhebi içinde barındırmakta ve eski ile yeni birçok inanç sistemine yer vermektedir. Bu özelliği, Bektaşîliğin oldukça geniş bir inanç yelpazesi içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Özellikle, İran Safevî Şahları'nın Anadolu'ya gönderdiği dervişler aracılığıyla Alevîliğin inanç ve erkânı Bektaşîlik üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Şah İsmâil (ö. 930/1524) ve diğer Safevî hükümdarlarının desteğiyle gerçekleşen bu etkileşim, Bektaşîlerin inanç dünyasını derinden etkilemiş ve sonuç olarak Bektaşîler kendilerini daha çok Alevî ve Ca'ferî olarak tanımlamaya başlamışlardır.[4]

Bektaşîlik, Alevîlikle bazı inançlar ve ritüeller konusunda aralarında birçok benzerlikler bulunsa da diğer tarikatlar gibi kendine has usul ve erkânı olan bir tarikattır. Alevîlik ve Bektaşîlik Türkiye tarihinde yakın bir dönemden beri yan yana zikredilmektedir.[5] Fığlalı, Alevîliği, "Bektaşî kültür ve edebiyatının ağır bastığı bir İslâmî inanış ve yaşayış biçimi ile Türkmen kültürünün iç içe girmiş şekli" olarak tanımlamaktadır.[6] Dolayısıyla, Alevîlik ve Bektaşîlik arasında zamanla ortaya çıkan fikrî ve amelî yakınlık, her iki inanç sisteminin toplumsal ve dinsel olgularını birbirinden ayırmayı neredeyse imkânsız hale getirmiştir.[7]

Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982), tasavvuf başta olmak üzere edebiyat, İslâm ve mezhepler tarihi gibi çeşitli alanlarda önemli eserler vermiş bir düşünürdür. Mezhepler tarihi alanında yaptığı çalışmalar, onun en önemli ilmî katkılarından biri olarak değerlendirilmektedir. Gölpınarlı'nın mezhepler tarihiyle ilgili başlıca eserleri arasında *Tarih Boyunca Mezhepler ve Şiîlik*, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, *On İki İmam*, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, *Bektaşîlik-Hurûfîlik ve Hurûfîlik Metinleri Kataloğu* adlı yapıtları yer almaktadır. Gölpınarlı, eserlerinde mezheplerin az bilinen yönlerine odaklanmış; Şîa ve Ehl-i Sünnet mezhepleri arasındaki ortak inançlara dikkat çekmiştir. Siyasî etkenlerin mezhepler arası ayrılığı derinleştirdiğini belirtmiş, Ehl-i Sünnet ve Şiî mezheplerini kapsayan kapsamlı bir analiz sunmuştur. Hâricîler, Mu'tezile, Cebrriyye, Mürcie gibi Sünnî; İmâmiyye (Ca'feriyye), Zeydiyye, İsmâiliyye, Karâmita ve Bâtınîyye gibi Şiî mezhepler üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın yayımlanmamış eserlerinden *Bektaşîlik-Alevîlik* adlı yazma çalışması, bu araştırmanın temel kaynaklarından biridir. 1900–1982 yılları arasında yaşamış olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın yazma eserinin tam adı *Bektaşîlik-Alevîlik*'tir. Eser, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir el yazmasıdır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda yer alan bu yazma eser, Osman Nuri Ergin Koleksiyonu içinde bulunmaktadır ve demirbaş numarası 87'dir. Eser, toplamda 1a-60b yaprakları arasında yer almaktadır. Eserin üzerinde yazılış tarihine dair

[1] Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/373; Kemal Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2004), 29.
[2] Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), 215.
[3] Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", 34.
[4] Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", 30.
[5] Ahmet Yaşar Ocak, "Tarihsel Terminoloji (Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Alevîlik)", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü,* ed. Ahmet Yaşar Ocak, 14-23 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 14.
[6] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, 215.
[7] Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", 34.

herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Diğer taraftan Gölpınarlı'nın bu yazma eseri neden yayımlamadığına ilişkin bir açıklama da bulunmamaktadır. Ancak bu durumun, Gölpınarlı'nın eseri tamamlayamadan vefat etmiş olmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim Murat Bardakçı, bir makalesinde, Gölpınarlı'nın uzun yıllar yazmak isteyip de bir türlü kaleme alamadığı tek kitabın Bektaşîlik üzerine olduğunu aktarmaktadır. Gençliğinde içinde yer aldığı ve belirli bir mertebeye ulaştığı bu yoldan daha sonra ayrılan Gölpınarlı'nın, bu alanda en kapsamlı çalışmayı yapabilecek isimlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Ancak Bardakçı, Gölpınarlı'nın seksen yaşlarında iken bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için en az beş yıla ihtiyaç duyduğunu; belgeleri tasnif etmek, arşivlerde çalışmak ve yazım sürecini tamamlamak için ömrünün yeterli olmayacağını dile getirdiğini belirtmektedir.[8]

Söz konusu eserde, Bektaşîlik ve Alevîliğin tarihsel kökenleri incelenmiş; bu inanç sistemlerinin Ca'ferîlik, Bâtınîlik, Hurûfîlik ve Kızılbaşlık gibi yapılarla ilişkileri ele alınmıştır. Gölpınarlı, Türkiye'deki Alevî ve Bektaşî topluluklarının zaman zaman kendilerini üstün görme eğiliminde olduklarını ve farklı inanç gruplarına karşı olumsuz tutum geliştirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Alevîlik ve Bektaşîliğin kimi çevrelerce cemiyet, meslek ve mezhep olarak; kimi çevrelerce ise bozulmuş ahlâk anlayışına sahip yapılar şeklinde değerlendirildiğini vurgulamıştır. Bu farklı yaklaşımlar, halk arasında bu inanç sistemlerine yönelik çeşitli algıların oluşmasına neden olmuştur.[9]

Bu çalışmada, Gölpınarlı'nın *Bektaşîlik-Alevîlik* adlı eserinde yer alan mezhebî unsurların tespit edilmesi ve bu unsurlar hakkındaki yorumlarının analitik bir şekilde değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Gölpınarlı, söz konusu eserinde Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı, Bektaşîliğin tarihi, erkânı ve Alevîlik hakkında önemli bilgiler sunmakta, aynı zamanda bu inanç sistemlerinin daha geniş bir dini ve mezhebi çerçevedeki yerini tartışmaktadır. Bu bağlamda, Gölpınarlı'nın Şiî-Bâtınî unsurlara dair görüşleri ve Ca'ferîlik, Hurûfîlik, Bâtınîlik ve Kızılbaşlık gibi yapılar hakkındaki değerlendirmeleri ele alınacaktır.

1. ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN MEZHEP ALGISI

Gölpınarlı, dinin usûl ve furû alanındaki farklı yorumlarını mezhep olarak tanımlamakta; Allah'ın sıfatları, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı gibi konulardaki ayrılıkları temel bir sorun olarak görmemektedir. Mezhepler arasındaki farklılıkların esasen siyasi nedenlere dayandığını belirtmekte ve Âl-i İmrân Sûresi 103. âyetle mezhepsel ayrışmalara karşı birlik çağrısında bulunmaktadır.[10]

Gölpınarlı'ya göre Şîa denildiğinde öncelikle İmâmiyye mezhebi anlaşılmaktadır. İmâmiyye, imameti inanç esaslarından biri saymakta ve Hz. Peygamber'den sonra gelen On İki İmam'ın imametini zorunlu görmektedir. Bu nedenle "İsnâaşeriyye" olarak da adlandırılan mezhep, ibadet, muâmelât ve itikad konularında Kur'an, icmâ, akıl yürütme ve İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) rivayet ettiği hadislere dayanmakta; bu sebeple mensupları "Ca'feriyye" olarak da anılmaktadır.[11]

Ahmet Yaşar Ocak, Gölpınarlı ile yaptığı bir sohbetten aktardığına göre, onun gençliğinden itibaren farklı çevrelerde bulunduğunu, yedek subaylığını Yozgat'ta yaparken Alevîlerle tanıştığını, Mevlevî iken Bektaşîliğe yöneldiğini ve bir dönem sol düşünceye ilgi duyduğunu belirtmiştir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenciyken Pertev Naili Boratav ile *Pir Sultan Abdal* kitabını hazırlama sürecini anlatmış; bu süreçte Alevî âşıklarından derlemeler yaparken, Çorum Sungurlu'dan Âşık Ali Özkan'ın kendi deyişlerini Pir Sultan'a aitmiş gibi gösterdiğini ve bunun kitabın yayımlanmasından sonra fark edildiğini ifade etmiştir. Ocak, Gölpınarlı'nın daha sonraki dönemde dinî bir yaşantıya yöneldiğini ve namaz kıldığını belirttiğini,

[8] Murat Bardakçı, "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve 'Garîb'…", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 19 (Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı I, 1995), X.
[9] Abdülbaki Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik* (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 87, 1979), vr. 1a.
[10] Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 9-13.
[11] Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 40.

ayrıca o dönemde hocasının İmâmiyye Şîa'sı mensubu olduğunu bilmediğini de sözlerine eklemiştir.[12]

Gölpınarlı'nın *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik* adlı eserine bakıldığında yine onun Şiîliği savunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eserde kimler Şîa'dır sorusunu "Hz. Ali'ye uyanlardır" şeklinde cevap vermiş, "Ali'nin Şîa'sı kurtulanların muradlarına erenlerin ta kendileridir" mealindeki bir hadisle söylediğini desteklemiştir. Bu durum onun Şiîliğin temel özelliğini Hz. Ali'ye bağlılık olarak tanımladığını göstermektedir.[13] Ayrıca Gölpınarlı, Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Hz. Ali'yi halife olarak tayin ettiğine ve imametin aslında onun hakkı olduğuna dair İmâmiyye Şîası'nı destekleyen delillere eserlerinde sıkça yer vermiştir.[14]

Gölpınarlı'nın biyografik verileri incelendiğinde, genç yaşlarda Bektaşîliğe intisap ettiği ancak bu sürecin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Zamanla Bektaşîlikten uzaklaşarak Şiî inanca yöneldiği ve bu inancını hayatının sonuna kadar sürdürdüğü çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Şiî usulüne göre namaz kıldığı ve secde sırasında başını koyduğu Necef taşını gözyaşlarıyla ıslattığına dair anlatımlar, onun Şiîliğe olan bağlılığını yansıtan örneklerdendir. Gölpınarlı'nın Şiîliğe dair birçok telif ve tercüme eser kaleme almış olması, bu yönelimi desteklemektedir. Ayrıca, Kur'an tercümesinde Şiî düşünceye uygun yorumlara yer vermesi, mezhebî yaklaşımının eserlerine de yansıdığını göstermektedir. Bu çerçevede, çalışmalarının İran'da ilgi gördüğü ve bazı eserlerinin İran'da yayımlandığı ifade edilmektedir.[15]

Kısacası, Türk tarikatları ve özellikle Mevlevîlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Gölpınarlı, mezhep olarak İmâmiyye Şîası'na bağlı bir âlimdir. *Divân*'ında yer alan şiir ve kasidelerde Ehl-i Beyt ile On İki İmam'a yönelik yoğun vurgular, onun bu mezhebe olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Beyitlerde Ehl-i Beyt'e duyduğu hürmet, yalnızca dini bir mensubiyet değil, aynı zamanda içten bir bağlılığın ifadesi olarak öne çıkmaktadır.[16] Ayrıca, mevcut biyografik ve ilmî veriler doğrultusunda, Gölpınarlı'nın Şîa akidesine mensup olduğu, yaşamı boyunca bu inanç çizgisinden sapmadığı ve özellikle Ca'ferî mezhebine bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.[17]

2. ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI'NIN BEKTAŞÎLİK-ALEVÎLİK ADLI ESERİNDE YER ALAN MEZHEBÎ UNSURLARA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

Burada, Abdülbaki Gölpınarlı'nın Ca'ferîlik, Bektaşîlik ve Kızılbaşlara yönelik yaklaşımları ile Hacı Bektâş-ı Velî hakkında ileri sürdüğü bazı iddialar ve Alevîlik ile Bektaşîliğin Bâtınî mezheplerle olan etkileşimi ele alınacaktır. Gölpınarlı'nın bu oluşumlara dair değerlendirmeleri hem tarihsel hem de mezhebî bağlamda incelenerek; özellikle Alevîlik ve Bektaşîlikteki Bâtınî unsurları izlerken ortaya koyduğu görüşler analitik bir çerçevede değerlendirilecektir.

2.1. Ca'ferîlik ve Bektaşîliğe Yönelik Yaklaşımları

Şiîliğin günümüze ulaşan üç ana kolu bulunmaktadır: İmâmîlik (İsnâaşerilik/Ca'ferilik), Zeydîlik ve İsmâilîlik. Bu kollardan İmâmiyye, Şiîliğin büyük çoğunluğunu teşkil etmekte olup, İsnâaşerilik ve Ca'ferilik terimleri de bu mezhebin eş anlamlıları olarak kullanılmaktadır.

---

[12] Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tasavvuf Tarihçiliğinin "Mütebahhir" Âlimi: Abdülbaki Gölpınarlı", ed. İsmail Hakkı Aksoyak, *Abdülbaki Gölpınarlı* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013), 26-27.

[13] Abdulbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlk* (İstanbul: Der Yayınevi, 1979), 23.

[14] Bk. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik*, 32-47.

[15] Adem Arıkan, Melâmîlik: Abdülkadir Gölpınarlı, *https://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=375* (24 Mart 2025).

[16] Hacer Totan, *Abdülbaki Gölpınarlı Divanı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 69.

[17] Ahmet Güner Sayar, *Abdülbaki Gölpınarlı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 117, Ali Alparslan, *Abdülbaki Gölpınarlı* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 9; Ayrıca Gölpınarlı'nın mezhebi kimliğinden bahseden tez hakkında bk. Adil Çifci, *Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı,* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

Ca'ferîlik; imametin, nass ve tayinle Hz. Ali ve onun soyunun hakkı olduğunu savunan, Şîa'nın ana kollarından biri olan İmâmiyye Şîası'nın fıkıh mezhebidir.[18] Günümüzde daha çok İran ve civar bölgelerde yaşayan mezheplerden biri olan Şîa, imamların sayısını on iki imamla sınırlandırdıkları için İsnâaşeriye, kelâmî yönüyle İmâmiyye, fıkhî açıdan ise Ca'feriyye olarak isimlendirilmiştir.[19] İmâmet anlayışında Zeydiyye dışında diğer Şiî fırkaların tamamı altıncı imam Ca'fer Sâdık'ın (ö.148/765) imâmetinde ittifak etmeleri nedeniyle onun ismine nisbetle Ca'ferîlik şeklinde kullanılmıştır.[20] Söz konusu mezhep Türkiye'de daha çok Alevîlik adıyla bilinirken başta İran olmak üzere birçok ülkede ise yaygın bir şekilde Şiîlik ve Ca'ferîlik isimleri kullanılmaktadır.[21]

Gölpınarlı eserinde Ca'ferîlik ile Bektaşîliği karşılaştırmakta, Alevîler veya Bektaşîleri Ca'ferîler arasında saymamakta ve bu konuda birçok yanlış düşünceleri bulunduğunu ifade etmektedir. Günümüzde yaşayan herhangi bir Bektaşî veya Alevî'ye, mezhebi sorulduğunda "Ca'ferîyim" diyeceğini ileri sürmekte; hatta onların "ikrâr tercümanı" olarak nitelendirdikleri bir nazımda şu beytin yer aldığına dikkat çekmektedir:

"Mezhebim hakk Ca'ferîdir, gayrılardan el yudum"

"Pirim Üstad Hacı Bektâş kutb-i burc-i evliyâ!"[22]

Ancak Gölpınarlı, Alevî ve Bektaşîlerin kesinlikle Ca'ferî olmadıkları ne olduklarını dahi bilmedikleri gibi onlara Ca'ferîlik ile ilgili akideden ve bu akidenin Ehl-i Sünnet ile olan bağlantılarının neler olduğuna dair bir soru sorulması durumunda da bu soruya cevap dahi veremeyecekleri iddiasında bulunmaktadır. Diğer taraftan Gölpınarlı'ya göre Şiî Ca'ferîler ilim ve hikmet sahibidir. Onlar Ehl-i Sünnet'e muhalif olsalar dahi bu muhalefet, Müslümanlar arasında yaşanan bir ictihad sonucu ortaya çıkmıştır. Ona göre Alevîlik ve Bektaşîlik; kökeninde Hristiyanlık ve Farmasonluk bulunan, Şiîlik, İmâmilik, İbâhîlik ve İslâm'dan müteşekkil karmaşık bir inanç sistemidir.[23]

Gölpınarlı'ya göre İmâmiyye'nin altıncı imamı olan Cafer es-Sadık'a nispet edilen Ca'ferî mezhebi; İsnâaşeriyyeden olan bir İslâm mezhebidir. O, Ca'ferîliği yani İmâmiyyeyi; Ehl-i Sünnet gibi Allah'ın varlığına ve birliğine, peygamberlerin gerçekliğine, Hz. Muhammed'in peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu olduğuna, ahiret gününe, bütün dini hükümlere inanan bir İslâm mezhebi olarak tanımlamıştır.[24] Gölpınarlı'ya göre, Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Ca'ferî mezhebi arasında inanç esaslarında temel bir farklılık bulunmamaktadır. Muamelât ve ibadetlerde bazı farklılıklar bulunsa da, bunlar genellikle ictihad farkından kaynaklanmaktadır. Dört Sünnî mezhepte namaz ve oruç gibi ibadetlerin temel unsurları naslara, sünnete ve icmaya dayandığı için sabittir. Ca'ferî mezhebi de bu temel ibadetlerde Sünnî mezheplerle büyük ölçüde örtüşmektedir; örneğin, namaz kılınışında Mâlikîler gibi eller bağlanmaz, seferde Şâfiîler gibi namazlar cem edilir. Genel olarak, ibadetlerin şekli farklılık gösterse de, asli unsurlar bakımından mezhepler arasında büyük bir ayrılık bulunmamaktadır.[25]

Gölpınarlı'ya göre inanç konularında da Ca'ferîler de aynı kelime-i tevhide bağlıdırlar. Mu'tezile gibi Allah'ın sıfatları konusunda ifrat derecesinde olmamışlar, Kadercilik gibi tefrit derecesine de düşmemişlerdir. Bu nedenle Gulât-ı Şîa'nın, Bektaşî ve Alevîlerin, Ca'ferîler nazarında herhangi bir değeri bulunmamaktadır. Ca'ferî mezhebine ait her fıkıh kitabında Hz. Ali

[18] Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh es-Saffâr el-Kummî, *Risâletü'l-Îtikâdâti'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları),* çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 3-5; Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/4.
[19] Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 92; İlyas Üzüm, "Alevîlerin Ca'ferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevîlik-Ca'ferîlik İlişkisi veya İlişkisizliği", *İslâmiyât Dergisi* 6/3 (Ankara, 2003), 63.
[20] Şaban Banaz, "Türkiye'de Ca'ferîler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2018), 30-31.
[21] Ali Albayrak, "Ca'ferîlik", *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, (Ankara 2012), 559.
[22] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 2a.
[23] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 2a.
[24] Abdülbaki Gölpınarlı, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2004), 11.
[25] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 2b.

hakkında gâlî olanların cenazesinin İslâmî usullere göre yıkanması, teçhiz, tekfin ve defnedilmesinin caiz olmadığı belirtilir.[26]

Ayrıca Gölpınarlı'ya göre Ca'ferî mezhebi zarûrât-ı dîniyyeden hiç birini inkâr etmemiştir. İfrat ve tefritten uzak, İslâm toplumuna bağlı ve zarûrât-ı dîniyyeyi kabul eden herkesi kardeş olarak nitelemiştir. Bu nedenle Sünnîleri de kardeş olarak görmüşler ancak Alevîleri ve Bektaşîleri bunun dışında tutmuşlardır. Ona göre Alevîler ve Bektaşîlerin Ca'ferîlikle bir alakası olmadığı gibi Ca'ferîliğin de Alevîlik ve Bektaşîlikle bir bağı bulunmamaktadır.[27]

Kısaca, Abdülbaki Gölpınarlı, Ca'ferîlik, Alevîlik ve Bektaşîliği karşılaştırmalı olarak ele almış; bu yapıların inanç, ibadet ve ritüel boyutlarındaki benzerlik ve farklılıklarını ayrıntılı biçimde incelemiştir. Gölpınarlı'ya göre Ca'ferîlik, İmâmiyye Şîası'nın bir uzantısı olup temel inanç esasları bakımından Ehl-i Sünnet mezhepleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Mezhepler arasındaki ayrılıkların çoğu dinî temelden çok tarihsel ve kültürel etkilere dayanmaktadır. Alevîlik ve Bektaşîlik ise, Gölpınarlı tarafından Bâtınîlik, Hurûfîlik, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Şamanlık gibi çeşitli unsurların etkisiyle oluşmuş senkretik yapılar olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Ca'ferîlik, İmâmiyye Şîası içinde yer almakla birlikte, Alevîlik ve Bektaşîlikten inanç ve mezhepsel yapı bakımından belirgin biçimde ayrılmakta; aralarında doğrudan bir itikadî veya fıkhî süreklilik bulunmadığı ileri sürülmektedir.

2.2. Hacı Bektâş-ı Velî'ye Yönelik Bazı İddiaları

Bektaşîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilen ve aynı zamanda bir Türkmen şeyhi olan Hacı Baktâş-ı Velî'nin asıl adı Bektâş olup öldükten sonra Hacı Baktâş-ı Velî adıyla şöhret bulmuştur. Tarihî ve menkıbevî yönü bulunan Hacı Baktâş hakkında döneminin kaynaklarında neredeyse yok denecek kadar az malumat bulunmakla birlikte yaşadığı dönemde son derece yaygın bir şöhrete sahip olduğu söylenmektedir.[28] Hacı Bektâş'ın hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler ise daha çok ikincil kaynaklardan yani kendisinden yaklaşık iki asır sonra müritleri tarafından yazılan *Velâyetnâmeler'*de rastlanılmaktadır. Ancak buradaki bilgiler ise onu yücelten ve olağanüstü gösteren menkıbelere dayanmaktadır. *Velâyetnameler*'in dışında onun hayatı hakkında; ilk olarak Âşık Paşa'nın (ö. 733/1332) oğlu Elvan Çelebi'nin (ö. 760/1358) *Menâkıbü'l-kudsiyye*'sinde, Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifîn'*i ile Aşıkpaşazâde'nin *Tevârih'i Âl-i Osmân* adlı eserinde birkaç cümleden oluşan bilgiler bulunmaktadır.[29]

Gölpınarlı, eserinde Bektaşîlerin Hacı Bektâş hakkında ileri sürülen bazı iddialarına cevap vermektedir. Örneğin Gölpınarlı; *Velâyetnâme*'de, 13. yüzyılda yaşayan Abdal Musa, Ahi Evren, Sarı Saltuk, Geyikli Baba, Yunus Emre, Karaca Ahmet, Seyyid Mahmud Hayrani, Tapduk Emre, Seyyid Ali, Akyazılı, Sarı İsmail, Şemseddin Tebrizi ve Mevlânâ gibi birçok önemli şahsiyetin hatta Hz. Âdem'in bile Bektaşî olduğuna dair iddiaların yer aldığını ifade etmektedir.[30] Her ne kadar Hz. Âdem'in bile Bektaşî olduğu iddia edilmiş olsa da, *Velayetnâme*'de Hz. Âdem'in Bektaşî olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu iddialara karşılık olarak Gölpınarlı, Abdal Musa, Sarı İsmail, Hacım Sultan, Karadonlu Can Baba ve Pir Sultan Abdal gibi şahısların Bektaşî olarak kabul edilmelerinin aksine, gerçekte Bektaşî olmadıklarını; bu kişilerin Bâtınî kimliğe sahip olduklarını ileri sürmüştür.[31] Örnek olarak, Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal'ın bir nefesinde; dünyanın yedi kez dolup boşalması, "bin saçaklı halı" ifadesiyle yeri dokuyan, yaratan ve ölüyü diriltenin Hz. Ali olarak tasvir edilmesi, kırklar ile birlikte dolu içilmesi ve Kur'an'ın kelâm olarak kabulü gibi unsurların, genellikle Bâtınîliğin akaidinde yer aldığını belirtmektedir.[32]

---

[26] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 2b.
[27] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 2b.
[28] Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/455.
[29] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, 136; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/455.
[30] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 4b, 5a, 5b.
[31] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 7b.
[32] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 8a.

Eserinde Sarı Saltuk'a ayrı bir yer ayıran Gölpınarlı, onun da Bâtınî düşünceye sahip olduğunu İbn Batûta'nın *Seyahatnâme*'sinde verdiği örnekle dile getirmiştir.[33] Ayrıca Bektaşî'nin Mevlânâ ile ilişkisini sorgulayan Gölpınarlı, Eflâkî'nin tezkiresini örnek göstererek onun Mevlânâ ile münasebetlerinin de asılsız olduğunu belirtmiştir.[34] Ancak burada, Gölpınarlı her ne kadar bu ilişkinin asılsız olduğunu iddia etmiş olsa da, Mevlevî kaynağı olan *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de böyle bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir.[35] Gölpınarlı'ya göre, İdris Hoca ve ailesi başlangıçta Bâtınî değillerdi ancak Hacı Bektâş'ın Rum diyarına hicretinden sonra Bâtınî düşünceye yöneldiler. Balım Sultan döneminde ise Bektaşîlik, Bâtınî etkilerle şekillendi. Ayrıca, aynı aileden gelen Kalender Çelebi'nin isyanı, Hasan Sabbâh'ın isyanıyla eşdeğer görülmekte ve bu ailenin günümüzde bile Kızılbaşların liderliğini sürdürdüğü ileri sürülmektedir.[36]

Gölpınarlı'ya göre, Selçuklu döneminde hükümdarların ilme, âlimlere verdiği önem ve saygı sayesinde, birçok din, mezhep ve tasavvufî akım İran üzerinden Anadolu'ya intikal etmiştir. Bu süreçte Barak Baba gibi pek çok mutasavvıf da Anadolu'ya gelmiş ve bölge, bir tasavvuf merkezi haline dönüşmüştür. Böylece Anadolu'da çok sayıda mutasavvıf ile melahide yetişmiştir.[37] Gölpınarlı'ya göre, Ahîlik de Bâtınîlikten kaynaklanan bir yapı olup, bu inancı Anadolu'ya taşıyan ahlaki ve toplumsal bir tarikat olarak görülür. Barak Baba'yı, Bâtınî olan Baba İshak isyanı ve mürşidi Baba İlyas ile ilişkilendirir; ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî'nin de İlyas Baba ile görüşmüş olduğunu iddia eder. Bu bağlamda Barak Baba ile Hacı Bektâş arasında anlamlı bir fark olmadığını, her ikisinin de Bâtınî düşünceye sahip olduğunu ileri sürer. Gölpınarlı, Hacı Bektâş'ı tarihsel bir Pir ya da mutasavvıf olarak değil, inancı bozuk, meczup ve büyük ihtimalle Bâtınî bakış açısına sahip bir şahsiyet olarak değerlendirir. Ona göre Bektaşîliğin Hacı Bektâş'ın seyyidliği, doğum ve ölüm tarihleri gibi anlatılan tarihî bilgiler sonradan, 16. yüzyılda uydurulmuştur.[38] Yine Gölpınarlı, Hacı Bektâş'ın soy şeceresinin Hz. Ali'ye dayandırılmasının, ona seyyidlik verilmesini *Velâyetnâme*'de yazılmış uydurma şeyler olduğunu ileri sürmüştür.[39] Fığlalı ise Hacı Bektâş'ın soy şeceresinin Hz. Ali'ye ulaştırılmasının, dönemin geleneğine uygun olarak kendisine "seyyid" unvanı verilmesi arzusundan kaynaklandığını belirtmiştir.[40] Bu unvanın özellikle tarikat çevrelerinde şeyhlerin Hz. Ali ve soyuna nispet edilmesi anlayışından kaynaklı olarak daima ön planda olduğu ve İslâm tarihi boyunca, özellikle Erdebil Tekkesi tarafından siyasî amaçlarla da kullanıldığı ifade edilmiştir.[41]

Gölpınarlı'ya göre Hacı Bektâş ve halifeleri büyük mutasavvıflar değil, sıradan Bâtınî düşünceye sahip kişilerdir. Bâtınîler, siyasi zorluklar yaşadıklarında Hacı Bektâş'ı tarikat kurucusu olarak gösterip ona kerametler atfetmişlerdir. 13. yüzyılda yaşamış birçok kişiyi onun müridi olarak tanımlayıp bu geleneği oluşturmuşlar ve bu anlatı ancak 16. yüzyılda yerleşmiştir. Gölpınarlı, Hacı Bektâş'ı 13. yüzyılda yaşamış Bâtınî düşünceye sahip basit bir meczûb olarak tanımlar.[42] Aynı zamanda Gölpınarlı, Âşık Paşazâde'nin Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik hakkındaki ifadelerini referans göstererek Hacı Bektâş'ın şeyhlik ve müridlikten tamamen uzak, bir meczup olduğu iddiasını temellendirmeye çalışır. Ayrıca Bektaşîlerin içinde çeşitli kötü âdetler bulunduğunu ve halkın bunu bilmediğini, bu yüzden Bektaşîliğin şeytani olarak değerlendirildiğini belirtir. Gölpınarlı'ya göre Bektaşîlik, sonradan bozulmuş değil, kuruluşundan itibaren temel anlamda bozuk ve sorunlu bir yapıya sahiptir.[43] Burada, Gölpınarlı'nın Bektaşîlik hakkındaki yaklaşımları, onun bu konudaki aşırı yorumlarını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

---

[33] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 8b.
[34] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 9a.
[35] Bk. Ahmet Eflâkî*, Ariflerin Menkıbeleri I (Menâkıbü'l-Ârifîn),* çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 450-451.
[36] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 10a,10b.
[37] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 6b.
[38] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 6b.
[39] Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Velâyetnâme"* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 101.
[40] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 8/23 (1996), 319.
[41] Bk. Fığlalı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 5. dipnot.
[42] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 8b, 9a.
[43] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 5b, 6a.

Gölpınarlı, Bektaşî geleneğinde yaygın olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hicaz'a kadar uzun seyahatlerde bulunup dünyevî işlerden uzaklaşarak yoğun tefekkür ve ibadetle meşgul olduğu şeklindeki iddiaları kabul etmemektedir. Bilakis, Gölpınarlı bu şahsın bir meczup olduğunu, şeyhlik ve müritlik makamlarından vazgeçtiğini ve bu nedenle kendisinin bir tarikat piri olarak gösterilmesini gerçekçi bulmamaktadır.[44] Gölpınarlı, Hacı Bektâş-ı Velî hakkında böyle bir değerlendirmede bulunsa da, bunun aksine, onun hayatını anlatan *Velâyetnâme*'de; namaz kılıp oruç tuttuğu, abdestsiz yere basmadığı, züht ve takvâ sahibi olduğu, sürekli ibadetle meşgul bulunduğu ve kerametler gösteren bir veli olduğuna dair bilgilere yer verilmektedir.[45]

Gölpınarlı, *Velâyetnâme*'de Hacı Bektâş'ın Yeseviyye tarikatına mensup olduğu yönündeki iddiaları reddeder. Ona göre, *Velâyetnâme* gibi 16. yüzyıl ve sonrasında yazılan eserler hurafelerle doludur ve daha önceki kaynaklarda bu tür bir bağlantı bulunmamaktadır. Hoca Ahmed Yesevî ve Yeseviyye tarikatının tamamen Sünnî inançlara bağlı, zühd ve takva sahibi kişiler olduğunu, bu yapının Hacı Bektâş ve Bektaşîlikle kıyaslanamayacağını belirtir. Ayrıca, *Velâyetnâme*'de geçen Hacı Bektâş'ın mürşidi olarak gösterilen Lokman Perende ifadesinin yanlış olduğunu, asıl mürşidin Baba İlyas'ın müridi Lokman Baba olduğunu savunur.[46] Her ne kadar Gölpınarlı, Hacı Bektâş'ın Yeseviyye tarikatından olduğu iddiasını yalanlasa da bazı kaynaklarda onun Horasan'da olduğu zamanlarda Hoca Ahmed Yesevî'nin kurduğu Yeseviyye tarikatının görüşlerini benimsediği[47] ancak Anadolu'ya gelindiğinde ise Baba İshak'la tanıştıktan sonra Yeseviyye tarikatını terk edip onun düşüncelerini benimsediğine dair bilgiler bulunmaktadır.[48]

Hacı Bektâş Velî'yi Bâtınî olarak niteleyen Gölpınarlı, *Velâyetnâme*'nin anlattığı Bektaşî hulefasının bir kısmının gerçekten Yesevî tarikatından, bir kısmının ise Bâtınîler'den olduğunu ve bu şahısların *Velâyetnâme* yazıldığı zamanlarda bir şekilde araya sokulduğunu iddia etmektedir.[49] Her ne kadar Gölpınarlı böyle bir iddiada bulunsa da *Velâyetnâme*'nin kaleme alındığı dönemde mevcut olan Hacı Bektâş Velî algısında İslâm dışı birtakım öğelerin ön planda olduğunu düşünmenin pek mümkün olmadığı ifade edilmektedir.[50]

Yine Gölpınarlı, eserinde Alevîlerin hiçbir delil bulunmadan Hızır Lala'yı Hacı Bektâş'ın gerçek oğlu olduğunu iddia ettiklerini dile getirmiştir. Ancak Gölpınarlı, onların bu iddialarını; Hacı Bektâş'ın hiç evlenmediğini, Hızır Lala'nın kendisinin sadece nefes oğlu olduğunu, Bektaşîlerin ileri sürdüğü bu tür iddiaların hiçbir mesnede dayanmadığını delilleriyle cevaplamıştır.[51] Her ne kadar Gölpınarlı, eserinde Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlenmediğini ve neslinin de devam etmediğini belirtmiş olsa da onun neslinin devam ettiğine ilişkin bazı iddialar da bulunmaktadır. Bir iddiaya göre o gerçekten evlenmiştir veya menkıbevî anlatımlara göre keramet olarak abdest alma esnasında burnundan akan kanı içen Kadıncık Ana'nın hamile kalması sonucunda onun soyu devam etmiştir. Başka bir iddiaya göre ise onun evlenmemesinden maksat hiç evlenmediği değil Allah'tan başka her şeyden bağını koparmasıdır.[52]

Burada "Bâtınî" kavramından maksadın, mutasavvıfların dinî ilimleri zâhir ve bâtın olarak tasnif etmeleri bağlamında, bâtın ilmine yapılan bir atıf olarak anlaşılması gerekir. Bu anlayışa göre zâhir ilimleri dinin dış görünümleriyle, bâtın ilmi ise nasların derin anlamları ve manevî hakikatlerle ilgilidir. İslâm'da ilk defa Şiîler tarafından ortaya atılan Bâtın ilmi, halka açık olmayan; yalnızca ehil, zeki ve kalp gözü açık kimselere öğretilen gizli bir ilimdir. Tasavvuf tarihinde bu ilmin açıkça ifade edilmesi zamanla ortaya çıkmış olsa da, genellikle gizli aktarım esas alınmıştır. Nitekim bâtın ilmi İslâm'dan bağımsız değil, nasların içsel yorumuna dayanan bir bilgi alanıdır. Aynı zamanda bazı Sünnî mutasavvıflar, Kur'an ve hadis çerçevesinden sapmamak kaydıyla bâtın

[44] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 6a.
[45] Bk. Doğan Kaplan, *İncinsen De İncitme De Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, (İstanbul: Server Yayınları, 2024), 79-81.
[46] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 7a, 7b.
[47] Hasan Onat, "Velâyetnâme'de Gizlenen Hacı Bektaş Velî Gerçeği ve Bektaşîlik", *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu,* Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), 55-56.
[48] İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Der Yayınları, 1990), 182.
[49] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 7b.
[50] Onat, "Velâyetnâme'de Gizlenen Hacı Bektaş Velî Gerçeği ve Bektaşîlik", 59.
[51] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 5b.
[52] Zeynel Özlü, "Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Velî Sülalesi: Çelebiler", *Belleten* 79/285 (Ağustos 2015), 504-505.

ilmini kabul etmiş; bu ilmi, nasların anlamlarını derinleştirme çabası olarak değerlendirmişlerdir.[53] Bu kavram genellikle bazı aşırı gruplarla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak, aynı Batınîliğin farklı derecelerde de olsa Sünnî olarak kabul edilen bazı tarikatlar içerisinde de varlık gösterdiği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekir.

Özetle Gölpınarlı, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik üzerine yaptığı değerlendirmelerde geleneksel menkıbevî anlatıları tarihsel ve ilmî açıdan sorgulamış; Hacı Bektaş'ın bir tarikat kurucusu değil, meczup ve Bâtınî eğilimli bir figür olduğunu iddia etmiştir. Gölpınarlı, *Velâyetnâme*'yi hurafelerle dolu bir kaynak olarak değerlendirerek, Bektaşîliğin kökeninin Yesevîlikten ziyade Bâtınîlik ile Baba İlyas ve Baba İshak çizgisinde aranması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Bektaşîliğin kuruluş döneminden itibaren heterodoks unsurlar barındırdığını belirterek, bu yapının İslâm'ın temel inançlarıyla uyumlu olmadığını tarihsel yönüyle ortaya koymuştur.

2.3. Kızılbaşlara (Alevîler) Yönelik Yaklaşımları

Kızılbaş terimi; 16. yüzyıldan itibaren önceki dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren bazı Türkmenler'in Bâtınî-Şiî anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk için kullanılmaktadır.[54]

15. yüzyılın sonlarına doğru Şiîliğin bir koluna mensup olan bazı gruplar, kullandıkları kırmızı taç ve hırkadan dolayı "Kızılbaş" olarak anılmışlardır. Bu kıyafet, İslâm sonrası dönemde özellikle Bâtınîler tarafından benimsenmiş ve bu nedenle onlara "Muhammira" yani kırmızı giysi giyenler denilmiştir. Safevî Devleti'ni kuran Erdebil Sufîleri'nin de on iki dilimli kızıltaç taktıkları görülmüştür. Ayrıca Safevî tarikatının önemli şeyhlerinden Şeyh Haydar, müridlerini diğerlerinden ayırmak amacıyla on iki dilimli kızıltaç taktırmış ve kırmızı sarık kullanmalarını sağlamıştır. Zamanla bu topluluğa Sünnîler tarafından "Kızılbaş" denilmiş, ancak Sünnî-Şiî çekişmeleri neticesinde Anadolu'da halk arasında olumsuz anlamlarla kullanılmaya başlanmıştır. Böylece "Kızılbaş" ifadesi, ahlak kurallarına aykırı davranan kişiler için küçümseyici bir tabir olarak günümüze kadar gelmiştir.[55]

"Kızılbaş" terimi aynı zamanda Sünnî ve Alevî Türkmen boylarının tamamı için kullanılan genel bir tabirdir. Anadolu'da yaşayan birçok köy Bektaşîleri, tarih boyunca Alevî-Kızılbaş adıyla anılmıştır. Türkmenler arasında Karakalpak, Kızılbörk, Kızılbaş, Karabörk, Yeşilbaş, Akbaş gibi çeşitli isimler görülmekte olup, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da yaşayan diğer Türk boylarının da kızılbörk taktığı bilinmektedir.[56] Yine Anadolu'da halk arasında Çepni Türkleri yerine zaman zaman Alevî-Bektaşî tabirlerinin de kullanıldığı görülmektedir.[57]

Gölpınarlı'ya göre, Kızılbaşlar Bektaşîlere kıyasla daha aşırı bir Bâtınî anlayışa sahiptir; ayin ve erkânları benzer olsa da dinî uygulamalarda farklılıklar bulunur. Kızılbaş ayinleri, Şah İsmail Safevî'nin dedesi Şah Safî tarafından sistematik hale getirilmiştir. Kızılbaşlar farklı gruplara ayrılmış olup her grubun kendine özgü bir lideri veya mürşidi vardır. Dedelerinin seyyid olduğu inancı toplumsal yapılarında önem taşır, ancak Gölpınarlı bu seyyidlik iddialarını tarihî gerçeklikten uzak bulur. Özellikle Şeyh Çoban ve Şeyh Bircan gibi dedelerin tarihî şahsiyet olmadığını ve bu nedenle seyyid olarak kabul edilmemesi gerektiğini belirtir. Benzer şekilde, Ocakzâdelerin atası sayılan Karadonlu Can Baba'nın da tarihî bir figür olmadığı görüşündedir.[58] Oysa Kızılbaşlar, dinî görevleri üstlenen dedelerin Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerine

[53] Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/188-189.
[54] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/546.
[55] Ahmet Turan, "Anadolu Alevîleri-Kızılbaşlar", *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Samsun 1992), 45-46; Geniş bilgi için bk. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 71-87.
[56] Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", 32.
[57] Daşcıoğlu, "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair", 33.
[58] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 52a-52b.

inanmakta ve bu dedeler, "Ocak" adı verilen ailelere bağlıdırlar. Ayrıca, söz konusu Ocaklar da Kızılbaşların büyüklerinin soyuna dayanmaktadır.[59]

Gölpınarlı'ya göre, Kızılbaşlar Ehl-i Sünnet ve Ca'ferîleri "Yezîd" olarak nitelendirmişlerdir.[60] Kızılbaşlar namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel ibadetleri Sünnîler ve Ca'ferîler yani "Yezîdler"e özgü sayar ve bu grupları sorumlu tutar. Kendilerini "ehl-i bâtın" ve "sırların zuhuru" olarak görür, namazı ise sadece bir dua biçimi olarak değerlendirirler. Şubat sonu ile Mart başında Hızır adına oruç tutan Kızılbaşların çoğunluğunun Hz. Ali'nin ilâhlığına ve ölmediğine inandığını ve bu yüzden onları "biçare" olarak nitelendirdiğini belirtir. Onlar Kur'an'ı Hz. Ali'nin kelâmı olarak kabul eder; Kevser Sûresi'nin son âyeti dâhil olmak üzere bazı âyetlerin Hz. Osman tarafından değiştirildiğine inanırlar. Kızılbaşlar Kur'an'ın 32 cüzden oluştuğunu kabul ederken, Hz. Osman'ın Hz. Ali'nin ilâhlığını ortaya koyan iki cüzü çıkardığını iddia ederler. Gölpınarlı'ya göre bu inanç, Hurûfîlerin 32 harf sayısını Kur'an'ın cüzlerine uyarlama eğiliminden kaynaklanmaktadır.[61]

Gölpınarlı'ya göre, Kızılbaşlar Kur'an'ın Hz. Ali'nin kelâmı olduğuna inanmakla birlikte, Hz. Osman tarafından değiştirilmiş olduğu kanaati nedeniyle Kur'an'ı okumaya önem vermezler. Bunun yerine, kutsal saydıkları metinler arasında, Şah Safî'nin mezhebin erkânlarını ele aldığı *Kenz-i Meknûn* ve *Menâkıb* adlı iki Buyruk ile Alevîlerin yedi büyük ozanından biri olarak kabul edilen Yemînî-i Eğribozî'nin *Fazîletnâme* adlı eseri bulunmaktadır. Ancak Gölpınarlı bu metinlerin hurafe ve bâtıl inançlarla dolu olduğunu ifade etmektedir.[62] Gölpınarlı, Kızılbaşların kutsal metinlerinin yanı sıra, Refiî'ye ait *Beşâretnâme*, Fazlullah Hurûfî'nin *Câvidân* adlı eserinin özeti niteliğindeki Ferişteoğlu Abdülmecid'in *Aşknâme*si, yine Fazlullah Hurûfî'nin *Arşnâme*si, Mustafa Rumûzî'nin *Hakîkatnâme*si ve Misâlî Gül Baba'nın *Feyiznâme*si gibi diğer önemli kaynakların da varlığından söz etmektedir. Gölpınarlı, bu eserlerden faydalandığını da açıkça belirtmektedir.[63]

Gölpınarlı'ya göre, Kızılbaş inancında Sünnîler ve Ca'ferîler "Yezîd" olarak görülmekte ve bu grupların ibadet ile temizlik anlayışları reddedilmektedir. Bu bağlamda Kızılbaşlar, gusül abdestini gerekli görmez; suyla yapılan temizliğin yalnızca "Yezîdî"lere özgü olduğunu, gerçek mü'minin ise "hû" ile temizlendiğini kabul ederler. Dolayısıyla guslü gereksiz sayarlar. Ayrıca, suyla yapılan guslün reddi doğrultusunda, suyla yıkanan kaz ve ördek gibi hayvanların etleri necis kabul edilerek haram sayılır. Tavşan eti de, hem "kandan ibaret" olduğu inancıyla hem de hayvanın çeşitli uzuvlarının farklı hayvanlara benzetilmesi nedeniyle haram kabul edilir. Gölpınarlı, bir Kızılbaş'ın ölüm tehdidi altında bile tavşan eti yemeyeceğini ifade etmiştir.[64]

Gölpınarlı, Kızılbaş inanç ve uygulamalarıyla ilgili değerlendirmelerinde, onların sakal ve bıyık kesmemeleri meselesine de değinmektedir. Ona göre Kızılbaşlar, sakal ve bıyıklarını kesmeme konusunda oldukça katı bir tutum sergilemekte, bu uygulamayı inançlarının bir gereği olarak görmektedirler. Kızılbaşların sakal ve bıyık kesmeme uygulaması, kutsal kabul ettikleri *Fazîletnâme* adlı eserde geçen bir rivayete dayanır. Rivayete göre, Muaviye, Hz. Ali'nin dostlarından yaşlı bir kadının öküzünü çaldırır ve bu suçu Hz. Ali'ye atar. Kadın şikâyet için Kûfe'ye gidince Hz. Ali öfkeyle Muaviye'nin Şam'daki sağ bıyığını koparır. Bunu bir zarfa koyup mektupla göndererek öküzü geri vermesini, aksi halde diğer bıyığını ve başını da koparacağını bildirir. Halk arasında alaya düşmemek için Muaviye diğer bıyığını da keser ve bunu "sünnettir" diye meşrulaştırır. Bu nedenle Kızılbaşlar, bıyık kesmeyi reddeder.[65]

Gölpınarlı'ya göre bıyık kesme uygulaması, doğrudan bir dinî vecibe değil, tarihsel ve sembolik bir davranıştır. Özellikle Safevîler döneminde, Şah İsmail tarafından Şiîlerle Sünnîlerin

[59] Turan, "Anadolu Alevîleri-Kızılbaşlar", 50.
[60] Zamanla Sünnîler, Kızılbaş kelimesini sapkın ve İslâm dışı gibi aşağılayıcı anlamda kullanınca buna paralel olarak Kızılbaşlar da Sünnîleri tahkir etmek için Yezid ismini kullanmışlardır. Bk. Ocak, "Tarihsel Terminoloji (Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Alevîlik)", 19.
[61] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 53a-53b.
[62] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 53b-54a-54b.
[63] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 55a.
[64] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 53a.
[65] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 53a-53b.

ayırt edilmesi amacıyla ortaya atılmıştır. Ca'ferîler ve Sünnîler bıyıklarını kısaltmayı müekked sünnet olarak görürken, Kızılbaşlar Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bıyıklarını kestirmediklerini, hatta Hz. Muhammed'in bıyıklarını kestirene lanet ettiğini savunurlar. Gölpınarlı, bir anısını da aktararak, Kızılbaşların bıyıklarını kesme baskısına karşı "Yetiş yâ Ali! Bıyıklarımı şehîd ediyorlar!" diye tepki verdiklerini belirtmiştir.[66]

Gölpınarlı'ya göre Kızılbaşlar, Bektaşîler gibi Ramazan yerine Muharrem ayında oruç tutarlar. Bu oruç gündüzleri tutulur ve et, süt, yağ gibi hayvansal ürünler tüketilmez. Yaz aylarında altı ay boyunca erkân ve ayin yapılmazken, kışın Dedeler köylere giderek taliplerini ziyaret eder, günahlarını affeder ve düşkünleri kaldırmaya çalışır. Dede köye geldiğinde köyün ileri gelenlerinden birinin evinde misafir edilir. Perşembe günleri canlar kurbanlarını alarak köye gelir, ayin yapılacak ev hazırlanır ve halk burada toplanır. Saz çalınır, kurbanlar kesilir, âşıklar ve zakirler nefesler okur. Kadınlar, dededen dua almak amacıyla rakı veya meze getirir; dua isterken sağ ayağını sol ayağının üzerine koyar, elinde rakı şişesi ya da meze tabağı bulunur.[67]

Gölpınarlı'ya göre Kızılbaşların dört farzı şunlardır: Erkân sırlarını Yezîdler'e ifşa etmemek, birlikten ayrılmamak, mürebbi ve mürşide haksızlık etmemek, gıybet ve iftirada bulunmamak. Ayrıca üç sünnetleri vardır: tevhidi korumak, düşmanlık, kibir ve kinden uzak durmak, gönül yıkmamaktır. Kızılbaşlar bunların dışındaki her şeyi önemsiz, boş şeyler olarak kabul ederler.[68]

Gölpınarlı'ya göre, Muharrem ayının ilk on günü Bektaşîler ve Kızılbaşlar için yas dönemidir. Bu sürede ayin yapmak, baş yıkamak, tırnak kesmek ve saç taramak yasaktır. Kızılbaşlar bu günlerde hayvani gıdalar ve su tüketmez; su yerine kahve, çay gibi sıcak içecekler içer veya "Balım Sultan tuzu"nu yalarlar. Ayrıca, Hz. Hüseyin'in kabrinden alınan toprak su içinde ezilerek iftarda kullanılır. Gölpınarlı, bu uygulamaların Hristiyanlıktaki büyük perhize benzediğini belirtir.[69]

Gölpınarlı'ya göre, Kızılbaşlarda boşanmak veya boşanmış biriyle evlenmek haramdır ve boşanan kişi düşkün sayılır. Bu uygulama Bektaşîlerde de aynıdır. Gölpınarlı, bu kuralın Hristiyanlıktaki İncil kaynaklı bir inançtan alındığını belirtmektedir.[70] Kızılbaşlar ile Bektaşîler arasında birçok benzerlik olmasına rağmen, bazı temel farklar da vardır. Kızılbaşlar dedelerin Hz. Ali soyundan geldiğine inanırken, Bektaşîlerde baba kaynağı Hacı Bektaş soyu ve Ocakzadelere dayanır. Ayrıca Kızılbaşlarda ayin sırasında içki kutsal sayılıp içilirken, Bektaşîlerde içki kutsal görülmediği için böyle bir uygulama yoktur.[71]

Yukarıda belirtildiği üzere, Gölpınarlı'nın Kızılbaşlar hakkındaki bazı düşünceleri, ulaştığı bilgilere göre olumsuz olsa da Gölpınarlı sonrasında yapılan çalışmalarda bu konuda bazı hususların daha net bir şekilde ortaya konduğu söylenebilir. Kızılbaş teriminin Safevî şahları ve Safevî buyrukları bağlamında kullanıldığı, meselenin esasen tarihî ve siyasî bir nitelik taşıdığı, buyrukların Safevîlerin Anadolu'daki müritleri için hazırlanmış metinler olduğu, "üç sünnet yedi farz" anlayışının ise Safevîlik adlı tarikata ait bir erkân olarak ortaya konduğu bilinmektedir. Ayrıca buyruklarda yer alan Hz. Ali tasavvuru ve Kur'an'a yaklaşım da Gölpınarlı'nın ileri sürdüklerinden önemli ölçüde farklılık arz etmektedir. Buyruklarda Hz. Ali'nin ilahlaştırılması söz konusu olmayıp, Hz. Peygamber'e olan yakınlığına dayanarak, onun vefatından sonra halife olması gerektiği anlayışı ön plandadır.[72]

[66] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 53b.
[67] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 55a-55b.
[68] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 54a
[69] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 47b-48a.
[70] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 60b.
[71] Kızılbaşlarla Bektaşîler arasındaki bazı farklar hakkında bk. Turan, "Anadolu Alevîleri-Kızılbaşlar", 58-59.
[72] Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 309-315.

2.4. Abdülbaki Gölpınarlı'ya Göre Alevîlik ve Bektaşîliğin Bâtınî Mezheplerle Olan Etkileşimi

2.4.1. Alevîlik ve Bektaşîliğin İsmâiliyye (Bâtınîlik) ile Etkileşimi

Şiî mezheplerden biri olan Bâtınîlik, diğer adıyla İsmâilîlik; Hz. Ali'nin soyundan gelen Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra imametin, nass ve tayinle en büyük oğlu İsmail'in ve onun oğlu Muhammed b. İsmail'in (ö. 179/795) soyundan gelenlere ait olduğunu iddia eden Şiî bir gruba verilen isimdir.[73] İslâm düşünce tarihinde Bâtınîlik; nasları zâhir ve bâtın şeklinde ayırarak tevil eden, dinî hükümleri yaygın anlayıştan farklı yorumlayıp ibaha veya inkâr noktasına kadar götüren, itikadî bir yönü olduğu kadar, merkezi otoriteye karşı gizli örgütler aracılığıyla yürütülen siyasî isyanlarla da ilişkilendirilen genel bir kavramdır. [74]

Gölpınarlı'ya göre Bektaşîlik, şimdiye kadar yeterince araştırılmamış; anlaşılması güç ve karmaşık bir yapıya sahip bir cemiyettir. Ona göre Bektaşîlik yakından incelendiğinde, Karmâtîlik ve Hasan Sabbah Bâtınîliğinin akideleri ile bu düşünsel mirastan beslenen Babâîlik, Ahîlik, Kalenderîlik, Abdâllık ve belirgin bir şekilde Hurûfîlik etkilerinin yanı sıra, farklı inanç unsurlarının da tarikat bünyesinde yer aldığı görülecektir.[75]

Gölpınarlı, Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik gibi eski dinlerden türeyen çeşitli inanç unsurlarının; Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali'yi ilahlaştırması, Rezzân b. Şakku'nun Ebu Müslim'i tanrı ilan etmesi, el-Mukanna'nın hulûl inancı, Bâbek'in tenasüh öğretisi ve Kâmilîler ile Müşebbihe'nin sahabeyi tekfir etmesi gibi örneklerle Bâtınîlik içinde yansıma bulduğunu belirtir. Ona göre, Bektaşî ve Kızılbaşların kökenini oluşturan Bâtınîler, tek bir inanç sistemine değil, farklı dini ve felsefi akımların birleşimine dayanan bir topluluktur. Bu inançların birleşmesiyle, Hamdân Karmat liderliğinde aşırı Şiî-İsmâiliyye mezhebine bağlı büyük bir devlet kurulmuştur.[76] Her ne kadar Gölpınarlı, Kızılbaşların menşeini Bâtınîler ile ilişkilendirmiş olsa da bu görüşü mezhep taassubu içerdiği ifade edilmektedir. Kızılbaşların, İmâmiyye mezhebi ve on iki imam hakkındaki inançları dışında, Bâtınîler ile herhangi bir dini bağlarının bulunmadığı savunulmaktadır.[77]

Gölpınarlı'ya göre, Hacı Bektaş Veli'nin vefatından sonra Bektaşî ayinleri, Hoca İdris soyundan gelen Balım Sultan tarafından Bâtınî erkânlarına dayanarak düzenlenmiştir. Gölpınarlı, araştırmacıların çoğunun Balım Sultan'ı Bektaşîliğin ikinci piri ve kurucusu olarak kabul ettiğini belirtir. Ayrıca Hoca İdris ve ailesinin, Hacı Bektaş'tan önce Bâtınî olduklarını savunur. Ona göre, Hacı Bektaş bu aileye misafir olmuş ve ölene kadar onların yanında kalmıştır. Bu bağlamda Balım Sultan'ın da Bâtınî kökenli olduğunu, dolayısıyla Bektaşî ayinlerini Bâtınî erkânlarını esas alarak şekillendirdiğini ileri sürmektedir.[78]

Gölpınarlı'ya göre Bektaşîlik, özü itibariyle bütünüyle Bâtınîliğe dayanmaktadır. İnanç sisteminde kısmen tasavvuf etkileri bulunsa da, gerçek dışı ve akıl dışı unsurlar da barındırır. Tevhid anlayışları Hurûfîlik ile aynıdır; Allah kâinatla özdeş görülür ve O'nun dışında bağımsız bir varlık kabul edilmez. Bu anlayışta, kâinat bizzat Allah'tır. Ölüm ise sadece bedenin değişmesi, yani "gömlek değiştirme" olarak değerlendirilir. Bektaşîlik ve Hurûfîlikte sürekli bir devir ve tenasüh inancı hâkimdir. Gölpınarlı, bu yönleriyle her iki yapının da materyalist bir anlayışı benimsediğini belirtmektedir.[79]

Gölpınarlı'ya göre, Bektaşîler Tanrı'nın bedene girdiğine inanarak Hz. Ali'yi Allah olarak kabul etmişlerdir. Bektaşî inancında Hz. Ali, önce bir sıfat olarak tezahür edip sonra sır haline

---

[73] Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa (Şiî Fırkalar),* trc. Hasan Onat-Sönmez Kutlu-Sabri Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 67-68; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmâilîlik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2012), 111-112.

[74] Avni İlhan, "Bâtıniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/190.

[75] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 19b.

[76] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 11b, 12a, 12b, 13a.

[77] Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik,* 11.

[78] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 45a.

[79] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 20a, 20b.

dönüşür; öldükten sonra ise kendi tabutunu taşıdığına inanılır. Gölpınarlı, Hz. Ali'nin ilâhlıktan Bektaşîliğe geçişini Miratî Baba'nın destanı ile Vîrânî ve Kul Himmet'in nefesleri aracılığıyla örneklerle açıklamıştır.[80] Gölpınarlı, Bektaşî ve Kızılbaş şiirlerinde Hz. Ali'nin ulûhiyeti konusunun sıkça işlendiğine dikkat çeker. Ona göre, bu topluluklar Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi tek bir nur ve varlık olarak görmekte, bu üç kişinin Hristiyanlıktaki teslis inancına benzer şekilde bir olduğuna inanırlar. Ayrıca, Hz. Ali'nin soyundan gelen on bir imamın da bu ulûhiyetin bir tecellisi olarak kabul edildiğini belirtir. Gölpınarlı, daha ileri giderek Fazlullah Hurûfî'nin de Allah olarak benimsendiğini ve Pir Sultan'ın bir nefesinde Hacı Bektaş Velî'yi Allah yerine koyduğunu örneklerle ortaya koyar.[81] Her ne kadar Gölpınarlı böyle söylemiş olsa da temel kaynaklardan biri olan menâbıbnâmelere bakıldığında Hz. Ali'ye tanrılık atfeden herhangi bir açık kaydın bulunmadığı belirtilmiştir.[82] Gölpınarlı'nın bu yaklaşımına karşı olarak, Hak-Muhammed-Ali anlayışının bir teslis olarak değerlendirilmediği; burada "Hak" ile ulûhiyetin, "Muhammed" ile risaletin, "Ali" ile ise Şiî düşüncedeki siyasî velâyetten farklı olarak tamamen tasavvufî bir nitelik taşıyan velâyetin kastedildiği ifade edilmiştir.[83]

Diğer taraftan Gölpınarlı, Bektaşîlerin, Karâmita ve Hasan Sabbah Bâtınîlerinin inançlarında olduğu gibi Allah'ın dilediği zaman bir şahsiyet üzerinde zuhur ettiğine inandıklarını belirtmektedir. Allah'ın bu zuhurunun Hz. Muhammed, On İki İmam, Fazlullah Hurûfî ve Hacı Bektaş Velî aracılığıyla gerçekleştiği, en son olarak da Mehdî ile zuhur edeceği kabul edilmektedir. Gölpınarlı, Bektaşîlerdeki bu inancın Hristiyanlık ve Bâtınîlikteki inançlarla aynı olduğunu ileri sürmektedir.[84]

Gölpınarlı, eserinin vr. 25b'deki dipnotunda, Bektaşî ayinlerinde okunan ve "tercüman" adı verilen manzumelerde Hz. Ali'nin tanrı olarak tasvir edildiğini belirtir. Bu durumu, gulât fırkalardan Ali İlâhiyye mezhebinin Bektaşîlik üzerindeki etkisinin açık bir göstergesi olarak değerlendirir.[85] Gölpınarlı, Ali İlâhîliğin Bektaşîlik üzerindeki etkisini somut örneklerle ortaya koyar. Ona göre, Bektaşî telkinlerinde mürşidin eli Allah'ın eli olarak kabul edilir; ay ve güneş gibi varlıklar tapınılan unsurlar arasında yer alır; Allah'ın isim ve sıfatları Hz. Âdem'e indirgenir ve On İki İmam ile On Dört Masum'un da Allah ile birlikte varlık sahibi olduğuna inanılır. Bu örnekler, Bektaşî inançlarının Ali İlâhîliğin etkisi altında şekillendiğini göstermektedir.[86] Bütün sûfî gelenekte, Fetih Sûresi'nin 10. âyetinde yer alan "Allah'ın eli onların eli üzerindedir" meali, şeyhe biat anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak bu bağlamda, Gölpınarlı'nın yorumlarının yer yer aşırılığa kaçtığı ifade edilebilir.

Gölpınarlı, Bektaşîliğin özgün bir yapı olmadığını, farklı dini ve kültürel unsurların birleşiminden oluşmuş heterojen ve senkretik bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Ona göre Bektaşî erkânları hurafelerle doludur ve çeşitli inanç sistemlerinden alınmıştır. Erkân-ı çerağ Hurûfîlik ve Kalenderîlikten, taht doğrudan Hurûfîlikten, ocak Zerdüştlükten alınmıştır. Ayrıca, nasip verme uygulaması da Ahîlik geleneğinden alınmış olup neredeyse aynıdır.[87]

Gölpınarlı'ya göre Bektaşîliğin, Ca'ferîlik ile sadece isim benzerliği dışında bir bağı bulunmamaktadır. Hurûfîlik, Bâtınîlik, Ahîlik, Kalenderîlik, Babâîlik, Katoliklik ve Zerdüştlüğün karışımıyla oluşmuş gizli bir yapıdır. Bektaşîler, On İki İmam'ı Ehl-i sünnet ve Ca'ferîlerin aksine, ilahi sıfatlarla tanımlar. Bu nedenle Gölpınarlı, Bektaşîliğin açık ve naslara dayalı bir mezheple ilişkilendirilemeyeceğini savunur.[88]

Gölpınarlı'ya göre Bektaşîlik, sadece Bâtınîlik ve Hurûfîlikten değil, aynı zamanda Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Şamanlık gibi inançlardan da etkilenmiştir. Bektaşîlikte hizmet görme,

[80] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 21a, 21b, 22a, 22b,
[81] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 22b, 23a.
[82] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 110.
[83] Bu konuda geniş bilgi için bk. Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 85-118.
[84] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 23a.
[85] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 25b.
[86] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 28b.
[87] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 29b.
[88] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 30b.

Hristiyanlıktaki günah çıkarma; düşkünlük ise aforoz uygulamasına benzetilir. Ayrıca, Hz. Ali'nin doğumuyla güneşin Koç burcuna geçişinin aynı güne denk gelmesi nedeniyle güneşe secde edilmesi, Bektaşîliğin Zerdüştlük ve Şamanlık etkisi altında olduğunu gösterir.[89]

Gölpınarlı'nın aktardığına göre, Bâtınîler Kur'an'ı hem zâhir hem bâtın anlamlar taşıyan mutlak bir kelâm olarak kabul ederler. Esas olan, metnin bâtınını kavramaktır; bu gerçekleştiğinde din tam olarak anlaşılmış olur. Ayrıca Bâtınîler, Allah'ın sıfatları hakkında kesin tanımlamalardan kaçınılması gerektiğine, dünyanın hiçbir zaman imamsız kalmayacağına ve mutlaka gizli bir imamın var olduğuna inanırlar. Dinin ve mezhebin ise ancak bu imamlar ya da yardımcıları aracılığıyla öğrenilebileceğini savunurlar.[90] Gölpınarlı'ya göre Bâtınîlik, pek çok akıl dışı unsuru barındıran ve bu yönüyle inanan kişinin imanını zamanla zayıflatan bir inanç sistemidir. Allah'ın sıfatları hakkında yorum yapılmaması, ona göre inancı bozmayı amaçlar; imamların sayısını yedi ile sınırlamak ise İsnâaşerîliği reddetmektir. Ayrıca dinin yalnızca imam veya nakipten öğrenilmesi gerektiği düşüncesi, bireysel ictihadı dışlayarak taklidi teşvik eder. Gölpınarlı, bu tür fikirlerin iman üzerinde yıkıcı ve sistemli bir etki oluşturduğunu savunur.[91]

Gölpınarlı, Bâtınî inanç sisteminin temelinde *hulûl* anlayışının yer aldığını vurgulamaktadır. Ona göre bu inanç; ya tasavvufun inceliklerini anlayamayan, aklını yitiren veya kendini üstün gören kişilerin halkı kandırmak amacıyla benimsediği bir yol ya da kendisini Mehdî'nin nâibi sayan, Mehdî olduğunu iddia eden, peygamberliği çalışmayla elde edilen bir şey sayıp peygamberlik davasına kalkışan ve sonunda ilahlığını ilan eden pek çok kişide görülen bir tutumdur. Bu nedenle Gölpınarlı, Bâtınîliği eleştirmiştir.[92]

Gölpınarlı'nın naklettiğine göre Bâtınîliğe benzer bir şekilde Bektaşîlik'te de kendi içinde derecelere ayrılma söz konusudur. Bektaşîlik'te bu derecelendirme hiyerarşik bir şekilde muhibblik, dervişlik, babalık ve halifelik olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Her derecedeki dervişin âyinleri de farklılık arz etmektedir. Örneğin Bektaşîlikteki halifeler Karmatîlerdeki[93] dâî-i kebirler, reisler ise şeyhu'l-cebel konumuna denk gelmektedir.[94] Aynı şekilde Bâtınîlik'te de teşkilatın en yetkilileri olan hiyerarşik düzen bulunmakta, imam, hüccet, dâî ve mü'min-i müstecib olmak üzere dört sınıftan oluşmaktadır. İmam, teşkilatın en yetkilisi olarak Bâtıniyye'yi sevk ve idare etmektedir. Hüccet ise imamın vekili konumundadır; dâîler ve hüccetlere bağlı olanlar, halka bâtınî esasları öğreten ve onları davet eden misyonerlerdir. Mü'min-i müstecib ise Bâtıniyye'ye katılan kişileri ifade etmektedir.[95]

Gölpınarlı, Karmatîler'in Sünnîlerle mücadelelerine de değinerek, onların Mekke'ye saldırdıklarını, birçok Müslümanı katlettiklerini ve Hacerü'l-esved taşını çaldıklarını belirtmektedir. Taşı yaklaşık yirmi yıl ellerinde tuttuktan sonra tekrar Müslümanlara sattıkları da anlatılmaktadır. Gölpınarlı'ya göre Karmatîlerin çoğu Anadolu ve Suriye'ye dağılarak bu bölgeleri kendi itikatlarıyla zehirlemişlerdir. Ayrıca Bâtınîlerin kurduğu Fâtımiyye devletinden söz eden Gölpınarlı, başlangıçta bu devletin bir medeniyet unsuru olduğunu, ancak zamanla bâtıl inanç ve ahlak bozukluğu nedeniyle yıkıldığını ifade etmektedir.[96] Gölpınarlı'nın bu yaklaşımından, 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de yaklaşık üç asır boyunca hüküm süren Fâtımîlere karşı küçümseyici bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

Gölpınarlı, Hasan Sabbah'ın (ö. 518/1124) İran Bâtınîliğinin kurucusu olarak, Nişâbur'daki eğitiminden başlayarak Alamut Kalesi'ni ele geçirişine kadar olan süreci özetlemektedir. Sabbah, Mısır'da Bâtınîyye doktrinini öğrenmiş, ardından Irak ve çevresinde bu

[89] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 49a-49b.
[90] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 13a, 13b.
[91] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 13b.
[92] Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012), 118.
[93] İslâm düşüncesine olumlu ve olumsuz pek çok katkısı olan Karmatîler, İsmâiliyye içerisinde III/IX. asrın ortalarından itibaren tarih sahnesine çıkmış siyasi bir oluşumdur. Bk. Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 200.
[94] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 20a.
[95] Avni İlhan, "Bâtıniyye", 5/192.
[96] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 13b, 14a.

inancı yaymıştır. Alamut'u merkez hâline getirerek "Şeyhu'l-cebel" unvanıyla faaliyetlerini sürdürmüş; Rûdbâr ve Kahtân bölgelerinde etkili olmuştur.[97]

Gölpınarlı'ya göre, Karmatîlerde olduğu gibi Bâtınîlerde de dâîlerin yanı sıra bir fedâiyye sınıfı bulunmaktadır. Hasan Sabbah ve taraftarları olan fedâîlerin en belirgin özelliği, kendilerine muhalif olanları öldürmeyi kutsal bir görev olarak görmeleridir. Hasan Sabbah, bu fedâîler aracılığıyla körü körüne mutlak itaat sağlayarak birçok ulemayı Bâtınîler'in hançeriyle öldürtmüştür.[98] Gölpınarlı, Bektaşî dervişlerini Hasan Sabbah'ın fedaileri olarak nitelendirmiştir. Ona göre Hasan Sabbah'ın doktrinleri doğrudan devam ettirilememiş, ancak bu öğretiler, hırka giyip taç takan Bektaşî dede ve babalar aracılığıyla Anadolu'nun ücra köşelerinde serbestçe yaşatılmaktadır.[99]

Hasan Sabbah, memleketini eyaletlere ayırarak her eyalette büyük bir dâî görevlendirdi ve himayesinde dâîlerden oluşan bir heyet kurdu. Alamut'ta kendi devletini inşa etti. Kurduğu bu devlet, halkın cehaleti ve teşkilatın mükemmelliği sayesinde onun ölümünden sonra da bir süre varlığını sürdürdü. Ancak İlhanlıların ilk kurucusu ve Moğol hükümdarı Hülâgû tarafından 1256 yılında yıkıldı.[100] Gölpınarlı'ya göre, Hülâgû Hasan Sabbah'ın kurduğu Bâtınî devleti yıkmasaydı, Bektaşî ve Kızılbaşlar siyasi bir güç haline gelirdi. Hülâgû'nun bu yıkımla İslâm dünyasını koruduğu düşünülür. Ayrıca, Irak ve Anadolu'da Rafızî ve Bâtınî inançlar yayılmış; sapkın görüşlere sahip gruplar Anadolu'ya yerleşmiştir.[101]

Gölpınarlı'ya göre, hulûl inancını benimseyen Barak Baba, İslâm'a aykırı davranışlar sergileyen Saltuk Baba, büyük bir tarikat kuran İlyas Baba, Hasan Sabbah'ın saltanatını geri almaya çalışan İshak Baba ile Hz. Muhammed'in şeriatına muhalif hareket eden Hacı Bektâş-ı Velî ve Hurûfî şeyhi gibi birçok Bâtınî, Anadolu'da evliya olarak tanıtılmıştır.[102]

Kısaca ifade etmek gerekirse, Gölpınarlı'ya göre Bektaşîlik, temelini Bâtınîlik ve Hurûfîlik gibi zâhir-bâtın ayrımına dayalı mezheplerden almakta; İsmailîlik, Kalenderîlik, Ahîlik ve Babâîlik gibi yapılarla birleşmekte ve Hristiyanlık, Zerdüştlük ile Şamanizm gibi inançlardan da etkilenmektedir. Balım Sultan'ın şekillendirdiği Bektaşî ayinlerinde hulûl, tenasüh ve Hz. Ali'yi ilahlaştırma gibi inançlar yer almakta, bu yönleriyle Bektaşîlikte Hristiyanlık ve Ali İlâhîlik etkileri görülmektedir. Gölpınarlı, Bektaşîliği İslâm'dan sapmış, materyalizme yönelmiş bir yapı olarak değerlendirmekte; teşkilat yapısını Bâtınîlikle benzeştirip dervişlerini Hasan Sabbâh'ın fedâîleriyle eş tutmakta ve Bektaşîliği gizli bir Bâtınî cemiyet olarak tanımlamaktadır.

2.4.2. Alevîlik ve Bektaşîliğin Hurûfîlik ile Etkileşimi

Şiî-Bâtınî karakterini sürekli koruyan Hurûfîlik, 14. yüzyılda Fazlullah-ı Hurûfî (ö. 796/1394) tarafından kurulmuş ve geliştirilmiş olup, temelini harflerin mistik anlamları üzerine inşa eden bâtınî bir düşünce sistemidir.[103] Gölpınarlı, Hurûfîliği diğer Bâtınî mezhepler gibi esrarengiz telkinlerle başlayıp, İslâm dininin farz ve vaciplerini alışılmadık yorumlarla tevil ederek, sonunda Fazlullah'ın ilâhî bir varlık olduğu inancına varan bir mezhep olarak tanımlamaktadır.[104]

Gölpınarlı, eserinde öncelikle Hurûfîliğin kurucusu, felsefesi ve tarihi hakkında önbilgi vermiş, Bektaşîlik ile Hurûfîliğin münasebetlerine değinmiş, Hurûfî şairleri ve Bektaşî Hurûfî ayinlerine yer vermiştir. Gölpınarlı, Hurûfî inanç esaslarının kurucusu olan Fazlullah Hurûfî'nin yedinci asrın sonlarında İran'ın bugün Gürgan adıyla tanınan Esterâbâd şehrinde yaşadığını

[97] Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 14a-14b.
[98] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 14b.
[99] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 40a-40b.
[100] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 14b, 15a; Ayrıca bk. Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/473.
[101] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.15a.
[102] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.15a.
[103] Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/412.
[104] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 15b.

aktarmaktadır. Fazlullah Hurûfî'nin ortaya koyduğu bu inanç sisteminin aslında Fazlullah Hurûfî'ye ait olmadığına dikkat çekmiş, "Her şeyin hakikati adettir!" düsturunu ortaya koyan Fisagoras'ın felsefesinin başka bir şekle bürünmüş hali olduğunu belirtmiştir.[105] Gölpınarlı'nın belirttiği gibi Hurûfîlik, Fazlullah ve takipçileri tarafından mistik-felsefi bir akım olarak ortaya çıkmış; bu düşünceler, diğer tarikat mensupları tarafından benimsenerek varlığını sürdürmüştür.[106] Gölpınarlı, Fazlullah Hurûfî'nin İran'dan Anadolu'ya geldiğini ve Balım Sultan'ın, Hurûfîliği Mürsel Baba'ya telkin eden manevî mürşidi olduğunu ileri sürerek; Bektaşîliğin, Fazlullah Hurûfî'nin telkini ile Balım Sultan'ın çaba ve tedbiri sonucunda bir tarikat olarak ortaya çıktığını örneklerle delillendirmeye çalışmıştır.[107]

Gölpınarlı'ya göre, aynı dönemde Fazlullah Hurûfî'nin halifesi Ali el-A'lâ'nın (ö. 822/1419) Bektaşî tekkesine gelerek Hurûfîlik fikirlerini yaymasıyla, Bektaşî ayinlerinde Hurûfîliğin etkisi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu etkileşimler sonrasında Bektaşîlerin anane ve Velâyetnâme metinlerinin, maharetli bir şekilde dokuzuncu asrın sonları ile onuncu asırda şekillendiğini belirtmiş; bundan önceki dönemlere ait anane ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığını ifade etmiştir.[108] Dolayısıyla, Hurûfîliğin Alevîlik ve Bektaşîlik üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir.

Gölpınarlı'nın aktardığına göre Hurûfîler, Kur'an'da geçen "fazl" kelimesini Fazlullah Hurûfî'ye işaret eden bir anlamda yorumlamış ve onu Allah'ın bir zuhuru olarak kabul etmişlerdir. Hurûfîliğin temel kaynağı olan *Câvidânnâme*, ilâhî bir kitap olarak benimsenmiştir. Hurûfî inancına göre Hz. Muhammed, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfi kullanarak konuşmuş, Kur'an da bu harflerden oluşmuştur. Fazlullah, *Câvidânnâme*'de Arap alfabesine dört harf daha ekleyerek otuz iki harfe ulaşmış ve bu harfleri "Adem'in harfleri" olarak nitelendirmiştir. Hurûfîler, dinî hükümleri bu harfler temelinde tevil etmiş; ayetleri, ibadetleri ve ahiret halleri gibi konuları yirmi sekiz veya otuz iki harf üzerinden yorumlayarak her şeyi bu harflerin sureti olarak kabul etmişlerdir.[109] Hurûfîlere göre, abdestte yüzü yıkamak, gizli sırlara erişmeyi simgeler. Kolların yıkanması ise, her iki elde yirmi sekiz eklemle birlikte bilek ve dirseklerin ilavesiyle otuz iki sayısına ulaşmayı temsil eder. Başın mesh edilmesi, Tanrı'nın arşa istiva etme sırrını anlamaya davet anlamını taşır. Ayakların yıkanması da, eklemler, bilek ve topukların dâhil edilmesiyle kutsal saydıkları otuz iki rakamına işaret eder.[110]

Gölpınarlı'ya göre Hurûfîler, Fazlullah Hurûfî'yi Mehdî olarak kabul ederken, harfler ilmini kavrayamayanları Deccal olarak nitelendirmişlerdir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in gelişi sadece Fazlullah'ı müjdelemek amacı taşımaktadır. Hurûfî inancına göre İsa ve Mehdî, Fazlullah Hurûfî'nin kendisidir; yani İsa ve Mehdî, Fazlullah'ın insan suretinde tezahür etmiş hâlleridir. Başka bir Mehdi'nin gelişini beklemek abes kabul edilmekte, Fazlullah'a tabi olanlar gerçek Mehdi'ye bağlı sayılırken, ona tabi olmayanlar Deccal'ın kölesi addedilmektedir.[111]

Gölpınarlı, Hurûfî inancını değerlendirirken, onların başlangıçta Fazlullah Hurûfî'yi Mehdi olarak kabul ettiklerini, zamanla ise onu ilâhî sıfatların tecelligâhı olarak görmeye başladıklarını belirtmektedir. Bu anlayışın, Hristiyanlıktaki teslis inancına benzer bir biçimde şekillendiğini ifade eder. Gölpınarlı, Hurûfî yorum ve tevillerinin oldukça karmaşık ve mantık dışı olduğunu; buna rağmen anlatım tarzlarının etkileyici bulunarak bazı insanlar üzerinde etki bıraktığını vurgular. Ayrıca, Hurûfîlerin vahdet anlayışının tasavvuftaki vahdet-i vücûd öğretisinden farklı olduğunu, bu anlayışın daha çok maddeci görüşlerle örtüştüğünü ileri sürmektedir.[112]

---

[105] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.15a, 15b.
[106] Fatih Usluer, "İran Düşünce Tarihinde Hurûfîlik", *İran Düşünce Tarihi*, ed. Hakkı Uygur-Abdulla Rexhepi (Ankara: İram Yayınları, 2019), 150.
[107] Geniş bilgi için bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 45b-47b.
[108] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 45b.
[109] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.15b, 16a, 16b.
[110] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.17a.
[111] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.17a, 17b.
[112] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.18a,

Gölpınarlı, Fazlullah Hurûfî'nin halifesi Ali el-A'lâ'nın, Bektaşîliğin teşekkül sürecinde Anadolu'ya geldiğini ve burada Hurûfî inançlarını yayarak Bektaşîliğin temel doktrinlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu söyler. O, Hurûfîliğin Bektaşîliğe etkisini ortaya koymak amacıyla Gül Baba, Ferişteoğlu Abdülmecîd, Nesîmî-i Bektaşî, Şah Hatâî, Arşî-i Bektaşî, Refiî, Yemînî, Kenzî-i Bektaşî, Temennâyî-i Kalender, Mustafa Resmî-i Bektaşî, Mehmed Ali Dedeler ve Turâbî gibi önemli isimlerin eserlerini incelemiş ve bu şahsiyetlerin Hurûfî düşünceden derinlemesine etkilendiklerini belirtmiştir. Bu etki, Gölpınarlı'ya göre, Bektaşîliğin inanç sistemi ve yapısının oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.[113]

Gölpınarlı, Hurûfîliğin müstakil bir tarikat olarak varlığını sürdürememesi nedeniyle Hurûfî ayininin bütünüyle uygulanamadığını belirtmektedir. Ancak Hacerülesved karşısındaki taş kapı yanındaki post, taht, ocak, ayin sırasında başı açık ve yalın ayak olarak içeri girme, şerbet sunumu ve çerağ yakma gibi bazı ritüel unsurların Bektaşî ayinleriyle benzerlik taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca Gölpınarlı, yakın dönemde bazı Bektaşî mensuplarının Hurûfîliği ayrı bir tarikat veya mezhep olarak söz konusu ayinler aracılığıyla yeniden ihya etmeye çalıştıklarını, fakat bu çabaların sonucu hakkında bilgi sahibi olmadığını da belirtmektedir.[114]

Gölpınarlı, eserinde Bektaşîliğin kökeninin Hurûfîliğe dayandığını ileri sürmeye devam etmiş ve bu görüşünü özellikle erkânlardaki benzerlikler ile hatm-i hurûf uygulamasına dayandırmıştır. Bu bağlamda, *Erkânnâme* ile Hacı Bektâş-ı Velî'ye isnat edilen *Vücûdnâme* adlı esere atıfta bulunarak Bektaşîliğin Hurûfîlikten yoğun şekilde etkilendiğini savunmuştur. Ona göre, söz konusu metinler ve ritüeller, Hurûfîliğin temel inanç ve uygulamalarının Bektaşî erkânı içinde yaşatılmakta olduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır.[115] Bu konuda iddiasını devam ettiren Gölpınarlı, risalelerden de aktarımlarda bulunmaktadır. Örnek gösterdiği bir risalede, âlemin aslından maksadın sebu'l-mesânî, sebu'l-mesânîden maksadın yedi âyet, yedi âyetten maksadın yedi nokta, yedi noktadan maksadın yedi hat, yedi hattan maksadın bir elif, bir eliften maksadın kelâmullahın tamamı, kelâmullahın tamamından maksadın yüz on dört sûre, yüz on dört sûreden maksadın altı bin altı yüz altmışaltı âyet ondan maksadın on sekiz bin âlem ve ondan maksadın ise Fazlullah Hurûfî olduğu anlatılmıştır.[116]

Yine Gölpınarlı, Bektaşîliğin Hurûfîlik ile olan bağını güçlendirmek amacıyla, Fazlullah Hurûfî'nin *Câvidân-ı Kübrâ* adlı eserini Türkçe'ye tercüme eden Bektaşî dervişi Murtaza'nın *Yetîmnâme* adlı eserinden de alıntılar yaparak iddiasını güçlendirmiştir.[117] Bunların dışında Bektaşî dervişlerinden Muhyiddin Abdal'ın da çok kuvvetli bir Hurûfî olduğunu iddia eden Gölpınarlı bu durumu örneklerle anlatmıştır.[118] Ayrıca Hurûfî şairlerinden Yeminî-i Eğribozî'nin, Misâlî'nin, Giridî Resmî'nin, Mustafa Resmî ve Kenzî'nin eserleri incelendiğinde onların birer Bektaşî babası olduklarının anlaşılacağını vurgulamış, Bektaşîliğin âyin ve itikadlarında Hurûfîliğin esası teşkil ettiğini savunmuştur.[119] Yine Gölpınarlı, Alevî ve Bektaşî inanç sisteminde önemli bir ritüel olan tercümân yani duanın Hurûfîliğin bir özeti olduğunu,[120] Alevî-Bektaşî yolu dediğimiz "Hakk-Muhammed-Ali" adıyla Tanrı'ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan Bektaşî niyazında diz öpmenin de Hurûfîlerden intikal ettiğini iddia etmiştir.[121] Gölpınarlı, eserinde sunduğu örnekler ve metinlerden hareketle, Bektaşîliğin temel erkânlarından birinin Hurûfîlik olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, eğer konuya dair tüm delillerin ortaya konulması gerekirse, bunun ciltler dolusu eser gerektireceğini ifade etmiş ve Bektaşîliğin esas itibarıyla Hurûfîlikten türemiş bir yapı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.[122]

---

113 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.18b, Ayrıca bk. Aksu, "Hurûfîlik", 18/411.
114 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.19a, 19b.
115 Bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 31a-31b.
116 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 31b-32a.
117 Örnekler için bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 32a-34b.
118 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 35a-37a.
119 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 37a-39b.
120 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 25b.
121 Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 27a.
122 Örnekler için bk. Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr. 34b.

Gölpınarlı'ya göre mutasavvıflar, harflerden bazı manaları çıkarıp onları yorumlamış olsalar da Fazlullah Hurûfî'nin düşünce şekliyle hiçbir alakaları bulunmamaktadır. Çünkü mutasavvıflar varlığı Allah'a dayandırıp kötülük probleminin kaynağını insana yüklerlerken Hurûfîlerde böyle bir durumu söz konusu değildir, onlar İbâhîliğe dayandırmışlar ve hatta Fazlullah Hurûfî'nin Allah olduğu inancına kadar götürmüşlerdir.[123] Gölpınarlı, her ne kadar mutasavvıfların Hurûfîlerin düşünce şekliyle hiçbir alakaları olmadığını söylemiş olsa da Hurûfîliğin birçok tarikat ve tarikat erbabı üzerinde etkileri kaçınılmaz olmuştur. Çünkü mutasavvıfların ekseriyeti harflerin esrarına inanmış, harflerin ve noktanın faziletini neredeyse tamamı kabul etmiştir. Özellikle bütün batınî tarikatların akidelerini bünyesinde barındıran Bektaşîlikte, daha net bir şekilde kendini göstermiştir. Bektaşîlerin bir bölümü Hurûfîliğe meyletmiş, Hurûfîler de Bektaşîlik maskesi altında faaliyet göstermiştir.[124]

Gölpınarlı'nın belirttiği gibi Hurûfîlerin Anadolu'ya geçip fikirlerini yaymaları sonucunda Bektaşîler tarafından benimsenmiş ve onlar tarafından fikirleri yaşatılmıştır. Bektaşîlik ile Hurûfîlik arasındaki yakınlaşmanın temelinde, Fazlullah Hurûfî'nin zulme uğramış bir velî olarak idealize edilmesi ve Hurûfîliğin merkezinde yer alan bâtınî yorum anlayışı bulunmaktadır. Günümüzde ise Hurûfîliğin İslâm düşüncesine kazandırdığı bazı yorumlar, doğrudan Hurûfîlik mensubiyeti olmaksızın özellikle edebiyat ve tasavvuf alanlarında benimsenmiş; bu etkiler özellikle Alevî, Bektaşî ve Halvetî çevrelerinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.[125]

Sonuç itibariyle Gölpınarlı, Bektaşîliğin inanç sistemi ve ritüel pratiğinin şekillenmesinde Hurûfîliğin belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Ona göre, Fazlullah Hurûfî'nin harflerin mistik anlamlarına dayalı bâtınî öğretisi, yalnızca teorik düzeyde değil, pratik olarak da Bektaşîliğin temel erkânlarını ve ayin yapılarını derinden etkilemiştir. Balım Sultan ve Ali el-A'lâ gibi tarihsel şahsiyetler vasıtasıyla Hurûfî düşünce Bektaşîlik içerisinde kurumsallaşmış ve bu tarikatın inançsal omurgasını oluşturan unsurlardan biri hâline gelmiştir. Gölpınarlı'ya göre bu sebeple Bektaşîlik, Hurûfî etkiden bağımsız değerlendirilemez; zira söz konusu etki hem öğreti hem de ritüel alanında yapısal bir nitelik taşımaktadır.

SONUÇ

Birçok disiplinde olduğu gibi tasavvuf ve mezhepler tarihi alanında da önemli çalışmalara imza atan Gölpınarlı, *Bektaşîlik–Alevîlik* adlı yazma eserinde Ca'ferîlik, Bâtınîlik, Karâmita, Hurûfîlik, Bektaşîlik, Kızılbaşlık ve Alevîlik gibi çeşitli inanç ve düşünce gruplarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Eserde, özellikle Bektaşîlik ve Alevîliğin tarihsel arka planı, inanç yapısı ve erkânları ayrıntılı biçimde incelenmiş; Gölpınarlı, bu yapıların oluşum süreçlerine ilişkin olarak tarihsel belgeler ışığında yorumlarda bulunmuş, yer yer aşırıya kaçan tahliller yapmış ve eleştirel değerlendirmelere de yer vermiştir.

Gölpınarlı, Ca'ferîlik ile Bektaşîlik arasındaki farkları değerlendirirken, Alevîler veya Bektaşîlerin Ca'ferîlerden olmadıklarını ileri sürmüştür. Ona göre, Alevî ve Bektaşî toplulukları, Ca'ferîlerin akidelerini bilmemekte ve bu akidenin Ehl-i Sünnet ile olan yakın ilişkisini dahi anlamamaktadırlar. O, Alevîlik ve Bektaşîliğin; Şiîlik, İmâmîlik, Bâtınîlik, Hurûfîlik, İbâhîlik, Hristiyanlık, Farmasonluk ve İslâm'dan ve çeşitli inançlardan oluşan bir inanç sistemi olduğunu ileri sürmüştür. Ahîliğin de Bâtınîlikten doğduğunu savunan Gölpınarlı, Hacı Bektâş-ı Velî'nin şeyhlik ve müritlikle hiçbir alakası bulunmayan bir meczup olduğu iddiasında bulunmuştur. Ayrıca Gölpınarlı eserinde, *Velâyetnâme*'de yer alan bilgilere göre Bektaşîlerin başta Hacı Bektaş Velî olmak üzere Abdal Musa, Hacım Sultan, Karadonlu Can Baba, Pir Sultan Abdal gibi Bektaşî olduğu iddia edilen kimselerin bilakis Bektaşî olmadıklarını onların birer Bâtınî düşünceye sahip kişiler olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta Gölpınarlı, Bektaşîliğin sanıldığı gibi sonradan bozulmadığını, ortaya çıkışından itibaren bozuk olduğu kanaatini taşımaktadır.

---

[123] Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Alevîlik*, vr.15b, 16a.

[124] Hacı Yılmaz, "Gülbaba'nın Balkan Bektaşîliğindeki Yeri ve Feyznâme Adlı Eserinde Bektaşîlik-Hurûfîlik İzleri", *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/21 (2017), 543, Aksu, "Hurûfîlik", 18/411.

[125] Usluer, "İran Düşünce Tarihinde Hurûfîlik", 152.

Bektaşîliğin ayin ve erkânının Bâtınîlik kisvesiyle teşekkül ettiği iddiasında bulunan Gölpınarlı eserinde Bektaşîliğin Yesevîlikle ve diğer Sünnî oluşumlarla da en ufak bir şekilde bağı olmadığını belirtmiştir.

Gölpınarlı, Kızılbaşların Ehl-i Sünnet ve Ca'ferîleri "Yezîd" olarak adlandırıp dışladıklarını ve Bektaşîlere kıyasla daha radikal bir Bâtınî yapıya sahip olduklarını belirtmiştir. Erkân açısından Bektaşîlik ile benzerlikler bulunsa da, içtihad gerektiren konularda farklı inanç ve uygulamalara sahip olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca, Kızılbaş dedelerinin silsile veya şecereye dayanmaksızın seyyidlik iddiasında bulunmalarını eleştirmiştir.

Gölpınarlı eserinde, Bektaşîliğin Ca'ferîlik ve İsnâaşerîlik dışında hiçbir ortak yönünün bulunmadığını vurgulamış; Hurûfîlik, Bâtınîlik, Ahîlik, Kalenderîlik, Babailik, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve hatta Şamanlığın karışımı sonucunda ortaya çıkan bâtınî ve gizli bir cemiyet olduğunu çeşitli örneklerle açıklamıştır. Ayrıca, Bektaşîliğin asıl kaynağının Hurûfîlik olduğunu delilleriyle ortaya koymuş ve nasla sabit olan dini hususları savunan, emir ve yasaklarına uyan herhangi bir mezheple ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Gölpınarlı'nın *Bektaşîlik-Alevîlik* adlı yazma eseri incelendiğinde, eserde çeşitli mezhep ve tarikat izlerinin bulunduğu görülmektedir. Başta Mevlevîlik ve Bektaşîlik olmak üzere birçok tarikatın ele alındığı bu çalışmada, Gölpınarlı'nın, anlaşılması güç olan Bektaşîlik ve Alevîliği bazı durumlarda aşırıya kaçan yorumlarla tahlil etmeye çalıştığı ve önem atfettiği bazı Bektaşî-Alevî sırlarını tüm ayrıntılarıyla ortaya koyma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksu, Hüsamettin. "Hurûfîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/408-412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Albayrak, Ali. "Ca'ferîlik", *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu. 559-573. Ankara 2012.

Alparslan, Ali. *Abdülbaki Gölpınarlı* Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Arıkan, Adem. *Melâmîlik: Abdülbaki Gölpınarlı*. Erişim 24 Mart 2025 https://www.ulkucudunya.com/index.php? page=haber-detay&kod=375

Avcu, Ali. "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 199-246.

Banaz, Şaban. "Türkiye'de Ca'ferîler". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2018), 29-62.

Bardakçı, Murat. "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve 'Garîb'…". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 19 (Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı I, 1995), VII-XX.

Çifci, Adil. *Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Daşcıoğlu, Kemal. "Alevîlik-Bektaşîlik İlişkisine Dair". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2004), 29-38.

Eflâkî, Ahmet. *Ariflerin Menkıbeleri I (Menâkıbü'l-Ârifîn).* çev. Tahsin Yazıcı İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi.* İstanbul: Der Yayınları, 1990.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)". *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 8/23 (1996), 317-336.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları 1996.

Gölpınarlı, Abdulbaki. *Bektaşîlik-Alevîlik*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 87, 1979.

Gölpınarlı, Abdulbaki. *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2004.

Gölpınarlı, Abdulbaki. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlk*. İstanbul: Der Yayınevi, 1979.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Velâyetnâme"*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuf.* İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012.

İlhan, Avni. "Bâtıniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Kaplan, Doğan*. İncinsen De İncitme De Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*. İstanbul: Server Yayınları, 2024.

Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Karaman, Hayreddin. "Ca'feriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/4-10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh es-Saffâr. *Risâletü'l-Îtikâdâti'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)* çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ *Fıraku'ş-Şîa (Şiî Fırkalar).* trc. Hasan Onat-Sönmez Kutlu-Sabri Hizmetli Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5/373-379 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14/455-458 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Tarihsel Terminoloji (Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Alevîlik)". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü.* ed. Ahmet Yaşar Ocak. 14-23. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Türkiye Tasavvuf Tarihçiliğinin "Mütebahhir" Âlimi: Abdülbaki Gölpınarlı". *Abdülbaki Gölpınarlı*. ed. İsmail Hakkı Aksoyak. 25-34. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.

Onat, Hasan. "Velâyetnâme'de Gizlenen Hacı Bektaş Velî Gerçeği ve Bektaşîlik". *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu,* Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), 53-60.

Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Özlü, Zeynel. "Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Veli Sülalesi: Çelebiler", *Belleten* 79/285 (Ağustos 2015), 501-530.

Sayar, Ahmet Güner. *Abdülbaki Gölpınarlı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Tan, Muzaffer. "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Farklılaşmalar". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2012), 111-145.

Totan, Hacer. *Abdulbaki Gölpınarlı Divanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Turan, Ahmet. "Anadolu Alevîleri-Kızılbaşlar". *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Samsun 1992), 45-59.

Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/188-189. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Usluer, Fatih. "İran Düşünce Tarihinde Hurûfîlik" *İran Düşünce Tarihi*. ed. Hakkı Uygur-Abdulla Rexhepi. 133-154. Ankara: İram Yayınları, 2019.

Üzüm, İlyas. "Alevîlerin Ca'ferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevîlik-Ca'ferîlik İlişkisi veya İlişkisizliği". *İslâmiyât Dergisi* 6/3 (Ankara, 2003), 127-150.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/546-557 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

Yılmaz, Hacı. "Gülbaba'nın Balkan Bektaşîliğindeki Yeri ve Feyznâme Adlı Eserinde Bektaşîlik-Hurûfîlik İzleri". *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt: 12/21 (2017), 531-566**.**

Yuvalı, Abdülkadir. "Hülâgû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.18/473-475. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

STRUCTURED ABSTRACT

Abdülbaki Gölpınarlı is a prominent scholar renowned for his in-depth studies in various fields such as Islamic thought, Sufism, Turkish literature, and the history of Islamic sects. An examination of Gölpınarlı's works reveals that he adopts a perspective closely aligned with the Imāmiyya Shia tradition. Nevertheless, he rejects sectarian discrimination and evaluates Sunnism and Shi'ism within the framework of Islamic brotherhood, emphasizing that both groups believe in the same God, the same Prophet, and the same holy book.

The primary aim of this study is to identify the sectarian elements present in Abdülbaki Gölpınarlı's manuscript *Bektaşîlik-Alevîlik* and to analytically examine and evaluate the author's views, particularly concerning Shīʿī-Bāṭinī traditions. The study focuses on how Gölpınarlı approaches inter-sectarian relations in the aforementioned work, the attitudes he adopts toward various religious groups, and the extent to which these attitudes align with the scholarly and socio-cultural context of his time. Gölpınarlı's works reveal a perspective that is closely aligned with the Imāmī Shīʿa tradition; however, he simultaneously rejects sectarian divisions, approaching Sunnism and Shīʿism within the framework of Islamic brotherhood and emphasizing their shared theological foundations. Within this framework, the present study examines the sectarian elements found in Gölpınarlı's *Bektaşîlik-Alevîlik* and analytically evaluates his views, particularly regarding Shīʿī-Bāṭinī traditions.

The study's primary areas of analysis include Gölpınarlı's approach to inter-sectarian relations, his attitudes toward various religious communities, and the extent to which these attitudes correspond to the intellectual and socio-cultural context of his time. The work also presents a comprehensive evaluation of various religious and interpretive groups such as Jaʿfarism, Ḥurūfism, Bāṭinism, and Qızılbāshism. It explores Gölpınarlı's approach to sectarian divisions, his observations on the relationship between Sunnism and Shīʿism, and the sectarian thought structure that emerges within the text. In the work, Gölpınarlı offers a detailed analysis of the historical development, belief systems, and rituals of Bektāshism and Alevism. He examines their syncretic and heterodox characteristics through historical documents and emphasizes their differences from Jaʿfarī theology.

Gölpınarlı argues that Alevi and Bektāshī communities are unfamiliar with Jaʿfarī doctrine and suggests that these traditions represent a belief system formed through a synthesis of elements from Shīʿism, Ḥurūfism, Bāṭinism, Christianity, and Freemasonry, among others. He further contends that figures such as Hacı Bektāsh Veli and other historical personalities associated with Bektāshism were not truly Bektāshī but rather exhibited Bāṭinī tendencies, and that Bektāshism itself was not a nas-based sect from its inception but rather emerged within a Bāṭinī framework. Drawing attention to the exclusionary attitude and radical structure of the Qızılbāsh towards both Sunnis and Jaʿfarīs, Gölpınarlı notes that although they share certain rituals with Bektāshism, they differ significantly in matters requiring legal-religious interpretation. He asserts that Bektāshism is nourished primarily by Ḥurūfī and broader Bāṭinī traditions, and lacks any direct connection to Sunnī religious formations or to Jaʿfarism/Twelver Shīʿism. Consequently, he argues that Bektāshism cannot be considered a sect grounded in *naṣṣ*. In conclusion, it has been observed that Gölpınarlı's work presents detailed views on Shiʿi-Bāṭinī elements, particularly offering a comparative analysis between Jaʿfarism and Bektāshism. He argues that Alevis and Bektashis do not originate from the Jaʿfari tradition and that there is no sectarian link between them and the Sunni community. The author attempts to substantiate these claims with various historical and sociological data. It is also noted that Gölpınarlı attributes Bāṭinī tendencies to Bektāshī leaders, especially Hacı Bektāsh-ı Velî, and maintains that Bektāshī rituals and ceremonies are shaped within the framework of Bāṭinī tradition.

Furthermore, Alevism and Bektāshism are understood as belief systems formed through the synthesis of diverse religious and doctrinal elements, including Shiʿism, Imāmism, Bāṭinism, Karmatianism, Ḥurūfism, Ibāḥism, Christianity, Freemasonry, Zoroastrianism, Shamanism, and Islam.